

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.— Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.— August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—
Μιχ. Τσαμαδός.— Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης.— Franz Boehm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.— Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.— Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΥΠΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Υ Π Ο
KARL JASPERS

Γ.

Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Όταν διαφωτίζω για τὰ ἴδια μου τὰ μάτια τὸ χῶρο τοῦ περιβάλλοντος, ἡ πράξις αὐτὴ μοιάζει σὰν νὰ μεταβάλλω τὰ σκοτεινὰ τεῖχη τῆς φυλακῆς μου σὲ διάφανο γυαλί: ἀντικρύζω τὸν κόσμον· καθεὶ, ποὺ ὑπάρχει, μπορεῖ νὰ μοῦ γίνη ὁρατό.—Όταν ἀποχτῶ ἔπειτα τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀλήθειας, ποὺ μ' αὐτὴν πρόκειται ν' ἀποκαλυφθῇ στὰ μάτια μου τὸ εἶναι, ἡ πράξις αὐτὴ μοιάζει σὰν νὰ μὲ κάνῃ νὰ συμβαδίζω μὲ τὸ φῶς καὶ νὰ ἐλευθερώνωμαι.—Όσο ὅμως δὲν πέφτει τὸ φῶς ἐπάνω σὲ κάτι, εἶνε μονάχα μιὰ λάμψη, ποὺ μέσα της εἶμαι, μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ὄντα, σὰν διαλυμένος, σὰν μὴ πραγματικός. Ὑφίσταμαι τὸ θάνατο τῆς φωτεινότητος: μοῦ ἀποκλείεται ἡ δυνατότητα ν' ἀγαπήσω, γιὰτὶ καμμιά πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει οὔτε μέσα μου, οὔτε ἐμπρὸς μου. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ πάντα κάτι, ποὺ ν' ἀναπτύσσεται στὸ φῶς τῆς ἀλήθειας: τὸ ἔσχατο ἐρώτημα τοῦ φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ εἶνε καὶ μένει τὸ ἐρώτημα, ποὺ ἀνσφύρεται στὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα.

Καὶ πρὶν ἀρχίσουμε νὰ φιλοσοφοῦμε, τὸ ἐρώτημα, ποὺ ἀνσφύρεται στὴν πραγματικότητα, μοιάζει σὰν νάχη βρῇ τὴν ἀπάντησίν του σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς μας. Πάντα συναναστροφόμεσθε διάφορα πράγματα καὶ ὑπακοῦμε στὶς φάσεις τῆς πραγματικότητας, ὅπως μᾶς ἔχουν οἱ φάσεις αὐτὲς παραδοθῇ. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ἀπαιτήσεις αὐτὲς καὶ οἱ νόμοι, ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν γιὰ μᾶς κ' ὑπάρχει ἡ σχεδιασμένη συγκρότηση καὶ ἡ καθοδήγηση τῶν ἀνθρώπινων συνθηκῶν πρὸς τὸ Ὄρθόν. Ὑπάρχουν τὰ σώματα κ' ὑπάρχει ἡ αἰτιότητα, ποὺ προσδιορίζει τὸ γίνεσθαι: ὑπάρχουν τ' ἄτομα καὶ ἡ ἐνέργεια: ἡ φύση μας προσφέρεται γιὰ νὰ τὴν δαμά-

σουμε τεχνικά· καὶ μοιάζει ἡ φύση σὰν νᾶνε ἀπόλυτα στὴ διάθεσή μας, ἂν καὶ χρησιμοποιώντας καὶ ἀσκώντας τεχνικά τὸ καθετί, ποὺ ἔχει ἐφευρεθῇ, ἀκολουθᾶμε συχνὰ ἓνα τρόπο, ποὺ δὲν ἀπέχει πολὺ κι' ἀπ' τὴ μαγικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πρωτόγονου· τόσο λίγο κατανοοῦμε συνήθως τὰ ὅσα κάνουμε.

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν συμπεριφορὰ, ποὺ δὲν γνωρίζει ἐρωτηματικά, τὸ Πραγματικὸ προβάλλει τὴν παρουσία του μ' ἓναν τρόπο, ποὺ εἶνε φαινομενικὰ ἱκονοποιητικώτατος. Μονάχα ἡ συνείδηση, ὅτι μοῦ λείπει κάτι, ξυπνάει μέσα μου τὸ ἐρώτημα. Μονάχα ὅταν ποθῶ μιὰ πραγματικότητα, ποὺ ἀκόμα δὲν τὴν ξέρω καὶ ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη γίνεῖ ὁ ἑαυτός μου, ὅταν μάλιστα τὴν πραγματικότητα αὐτὴ δὲν μπορῶ νὰ τὴν φτάσω στὸν κόσμον σκόπιμα μὲ μιὰ δράση, ποὺ ἐπεξεργάζεται τὴν ὕλη, ἢ ποὺ ἐκδηλώνεται σὰν ἓνα συνειδητὸ ἐγχείρημα, μονάχα στὴν περίπτωσιν αὐτὴ γεννιέται ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς. Ρωτάω τότε, ποιά εἶναι ἡ πραγματικότητα.

Ζητάω νὰ γνῶρίσω, τὶ ἀκριβῶς εἶνε πραγματικὸ, καὶ ἀκολουθῶ τὸ δρόμον τῆς γνώσης.

Ζητάω νὰ εἶμαι, δὲν ἀρکیέμαι στὴν ἀπλὴ βιωτικὴ διάρκεια τῆς ζωῆς, ζητάω νὰ εἶμαι ὁ ἑαυτός μου ὁ ἴδιος, ζητάω αἰωνιότητα καὶ ἀκολουθῶ τὸ δρόμον τῆς δραστηκῆς πράξεως.

Ἄν ἀκολουθήσουμε τὸν πρῶτον δρόμον — τὸν δρόμον τῆς γνώσης — καὶ θέλουμε νὰ μάθουμε, σὲ τὶ ἔγκειται ἡ πραγματικότητα στὴ φύση, θ' ἀκούσουμε τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: Καθετί, ποὺ φαίνεται στὰ μάτια μας, δὲν ὑπάρχει ὡς «τοιούτον»: τὸ φαινόμενο ἔχει γιὰ μᾶς ἓναν ὑποκειμενικὸ χαρακτήρα. Ἡ γνώση αὐτὴ κατακτῆθηκε βῆμα πρὸς βῆμα: πρῶτα ἀπ' ὅλα μᾶς ἔγινε γνωστὴ ἡ ἐπιβράχυνση τῶν ὄντων, ἢ προσδιορισμένη ἀπ' τὴν προοπτικὴν (κι' αὐτὸ τὸ ἀντιληφθῆκαμε στὴν πρώτη κι' ὅλας γνώση τοῦ ἀστρονομικοῦ κόσμου)· ἔπειτα ἦρθε ἡ σειρὰ νὰ συλλάβουμε τίς δευτερώτερες ποιότητες τῶν αἰσθήσεών μας (τὸ χρῶμα, τὸν ἦχο κλπ.) στὴν ὑποκειμενικότητά τους· σήμερον τέλος ἔχουμε συλλάβει καὶ τὴν ὑποκειμενικότητα τῆς ἀφῆς, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Τὸ Πραγματικὸ στὴ φύση ἀποξενώθηκε ἔτσι διαρκῶς περισσότερο ἀπὸ μᾶς: Στὴν ἀρχὴ συλλάβαμε τὴ φύση σὰν ν' ἀπαρτίζεται ἀπὸ σώματα ἀσχετὰ ἀπ' τὸ ὑποκείμενον κι' ἀπὸ κάθε προοπτικὴν, ἀπὸ

σώματα, πού υπάρχουν, ὅπως τὰ βλέπουμε, στὸ χῶρο· ἔπειτα συλλάβαμε τὴ φύση, ἀνάγοντάς την στὴ βάση της καὶ θεωρώντας γιὰ τέτοια βάση διάφορα ἀτομίδια, πού διαφέρουν στὸ μέγεθος καὶ στὴν κίνησή τους μονάχα ποσοτικὰ καὶ πού ἡ ὄντοτήτά τους εἶνε δοσμένη ἐπίσης στὸ χῶρο· τέλος μᾶς ἔγινε τὸ Πραγματικὸ στὴ φύση ἀπόλυτα ξένο γιὰ τὰ μάτια μας, ἀνίκανο νὰ παρασταθῇ μπροστά μας καὶ δὲν μπορούμε πιά νὰ τὸ συλλάβουμε παρὰ μόνο σὲ τύπους μαθηματικούς. Ἄν καταφέραμε ἔτσι νὰ γνωρίσουμε μιὰν ἀπόλυτα ἀπομακρυσμένη ἀπ' τὰ μάτια μας πραγματικότητα, πού ἡ παρουσία της ἐπιδέχεται μονάχα μέτρηση, κατάντησε ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά νὰ μᾶς γίνη ἀπόλυτα ἀκατανόητο τὸ πῶς συντελεῖται ἡ ἐνέργεια, πού προβάλλει τὸν κόσμον ὡς «φαινόμενο» στὰ μάτια μας. Τὸ φαινόμενο τοῦτο θὰ μπορούσε βέβαια στὸ τέλος νὰ ξαναγίνη γιὰ μᾶς πέρα γιὰ πέρα πραγματικό, μὰ θὰ μπορούσε νὰ γίνη μονάχα, ἂν παραδεχόμαστε, ὅτι «ἡ» πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει πουθενά. Τὸ καθεὶ εἶνε πραγματικότητα μὲ τὸν τρόπο του καὶ τὰ πάντα εἶνε ταυτόχρονα μονάχα μιὰ προοπτική.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν γνώση μας, πού ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου.

Τὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς νομίζουν πολλοί, ὅτι τὴν συλλαμβάνουν ρεαλιστικά εἴτε μέσα στὶς οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ συνθῆκες, εἴτε στὶς διπλωματικὲς πολιτικὲς ἐνέργειες, εἴτε σὲ πολλαπλὲς κοινωνιολογικὲς τάξεις πραγμάτων, σὲ πνευματικὲς ἀρχὲς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Χαρακτηρίζοντας μερικὲς μεμονωμένες συνθῆκες ὡς τὶς προσδιοριστικὲς κι' ἀφίνοντας ὅλα τ' ἄλλα νὰ προβάλλουν ὡς συνάρτηση, ὡς ἐποικοδόμημα, μπλέκουμε καὶ χανόμαστε μέσα σὲ μιὰ συνείδηση τῆς πραγματικότητας, πού ἡ κριτικὴ γνώση τὴν διαλύει ἔπειτα πάλι πέρα γιὰ πέρα. Ὅλες αὐτὲς οἱ πραγματικότητες, πού ἐπιδέχονται ἔρευνα, εἶνε βέβαια παράγοντες ἀναμφισβήτητα δεδομένοι· «ἡ» πραγματικότητα ὅμως δὲν βρίσκεται σὲ τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά· τὸ ὑποκείμενο σὲ ἔρευνα καὶ τὸ ἄθροισμα μάλιστα ἢ τὸ συντεταγμένο σύμπλεγμα τῶν πραγμάτων, πού ὑπόκεινται σὲ ἔρευνα, δὲν εἶνε ποτὲ τὸ σύνολο, δὲν εἶνε τὸ Ὅλον.

Ἄν, ὅσο κερδίζουμε ὠρισμένες γνώσεις, ὑποχωρῇ διαρκῶς ταυτόχρονα ἡ πραγματικότητα ἀπ' τὰ μάτια μας καὶ μάλιστα ἔτσι,

πὺ νὰ μὴ μπορῇ πιά ἡ κριτικὴ ἔρευνα νὰ δώσῃ μιὰ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, τί εἶνε στὴν ἀρχικὴ τῆς βάσῃ ἡ πραγματικότητα, ἂν αὐτό, πὺ λέμε, εἶνε ἀλήθεια, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως μᾶς φαίνεται, ὅτι μ' ὅλα ταῦτα παραμένει μπροστὰ στὰ μάτια μας ὡς πραγματικὸ τὸ κάθε μεμονωμένο γεγονός. "Ἐνα γεγονὸς—ἔτσι συνηθίζουμε νὰ λέμε—ἢ ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ εἶνε κᾶτι, πὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ. "Ὅσο κι' ἂν διαφωνοῦν μεταξύ τους οἱ διάφορες ἀντιλήψεις, ὅσο ἐχθρικά κι' ἂν εἶνε τὰ στρατόπεδα, σ' αὐτὸ πρέπει ὅλοι τους νὰ συμφωνήσουν, γιὰτὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα κοινὸ σημεῖο γιὰ ὅλους. "Ὅ,τι εἶνε δεδομένο, ὅ,τι ἔγινε, ὅ,τι ἐτελέσθηκε, αὐτὸ δὲν εἶνε δυνατόν παρὰ νὰ τὸ πιστοποιήσῃ κάποιος μὲ τὴν γνώση του καὶ πρέπει πάντως νὰ ὑπόκειται σὲ γνώση. Κι' ὅμως κι' αὕτῃ ἡ ἄποψη εἶνε μιὰ πλάνη. Πρῶτον: καθεὶ, πὺ ἔχει ἀτομικοποιηθῇ στὴν πραγματικότητα, εἶνε ἄπειρο. Δεύτερον: κάθε γεγονὸς μπορεῖ ἀπεριόριστα νὰ ἐρμηνεύεται καὶ ν' ἀλλάζῃ τὸ νόημά του. "Ἄν θέλουμε νὰ συλλάβουμε ἓνα γεγονὸς σ' ἓν κᾶτι ὠρισμένο, πρέπει κι' ὅλα νὰ τὸ συγκροτήσουμε λογικά. «Κάθε γεγονὸς εἶνε κι' ὅλα θεωρία». Τὸ ἄπειρο, πὺ ὑπάρχει σὲ κάθε μεμονωμένο γεγονός, καθὼς καὶ ἡ δυνατότητα ν' ἀλλάζουμε ἀπεριόριστα τὸ νόημά του, αὐτὰ μένουν καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμα ἐκείνη, πὺ ἔχουμε ὑπερνικήσει καθεὶ τὸ ἀπατηλό, κάθε ὀφθαλμοφανῇ ψευτιά, κάθε συσκότιση, κάθε ἀποσιώπηση καὶ κάθε συγκαλυπτικὸ πασάλειμμα.

Εἴτε ζητᾶω ν' ἀδράξω τὸ Πραγματικὸ στὸ σύνολό του, εἴτε ζητᾶω νὰ τὸ συλλάβω σ' ἓν μεμονωμένο γεγονός, πάντα στὸ τέλος προβάλλει τὸ Πραγματικὸ σ' ἓν τὸ ἀπροσπέλαστο ὅριο τῆς μεθοδικῆς ἔρευνας.

Βαδίζοντας τὸν δεύτερο δρόμο — τὸν δρόμο τῆς δραστηκῆς πράξης — ἀναζητοῦμε τὸ Πραγματικὸ ὡς τὸ ἴδιο μας τὸ εἶναι.

Ἡ ὑπαρξὴ μας μονάχῃ τῆς μᾶς ἀφίνει ἀνικανοποίητους μὲ τὴν ἀκατάπαυστη τάση τῆς πρὸς κατιτὶ περισσότερο, μιὰ τάση, πὺ, ἄπειρη καὶ δίχως τελικὸ σκοπό, εἶνε γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς τόσο πιὸ γυμνὴ ἀπὸ νόημα, ὅσο πιὸ πολὺ νομίζει πὼς βλέπει ἔμπρός της τὸ τέρας. Μὲ τὴ δράση, μὲ τὸ ἔργο, μὲ τὴ δόξα, μὲ τὰ ἔχνη, πὺ ἀφίνει ἔπειτα ἀπ' τὸ πέρασμά της, μ' αὐτὰ ὅλα ἐξασφαλίζει ἡ ὑπαρξὴ μονάχα μιὰ

δεύτερη διάρκεια για ένα κάπως μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, μὰ μ' ὅλα ταῦτα δὲν μπορεῖ νὰ κρύψῃ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της τὸ γεγὸνός, ὅτι κι' αὕτῃ ἡ χρονικὴ διάρκεια βρίσκει τὸ ἀπόλυτο τέρμα της μέσα στὴ σιωπὴ τοῦ Παντός.

Ἔτσι καταλήγουμε νὰ ζητᾶμε τὴν πραγματικότητα τοῦ ἴδιου μας τοῦ Εἶναι στὸ σημεῖο, ποὺ μᾶς κάνει νᾶμαστε ὡς ἀνεξάρτητη οὐσία ὁ ἑαυτός μας. Ὅσο ἀποτελεσματικώτερα ὅμως γινόμαστε ὁ ἑαυτός μας, τόσο ὀριστικώτερα μαθαίνουμε, ὅτι δὲν τὸ καταφέρνουμε αὐτὸ μονάχοι μας, μὰ ὅτι τὸν ἑαυτὸ μας τὸν δεχόμαστε σὰν ἓνα δῶρο. Κι' αὕτῃ ἀκόμα ἡ ἀπόλυτα δική μας πραγματικότητα τοῦ ὑποστασιακοῦ ἑαυτοῦ μας δὲν εἶναι «ἡ» πραγματικότητα.

Ἀκολουθώντας τοὺς δρόμους αὐτοὺς καὶ ζητώντας νὰ συλλάβουμε συνειδητὰ τὴν πραγματικότητα μὲ τὴν πρόθεση νὰ τὴν γνωρίσουμε ἢ νὰ τὴν ζήσουμε ὡς τὸν ἑαυτὸ μας, καταλήγουμε στὴν ἀνεδαφικότητα. Οὔτε σὰν κάτι τὸ «ἕτερον» γνωρίζουμε τὴν πραγματικότητα, οὔτε τὴν ἀποκτιοῦμε συνυφασμένη μὲ τὸν ἑαυτὸ μας. Ὅλοι οἱ δρόμοι—ὅσοι ὀδηγοῦν πρὸς τὶς συγκεκριμένες ἐπιστῆμες, πρὸς τὰ ἴδια τὰ πράγματα, πρὸς ἓνα δεδομένο ἀντικείμενο, πρὸς μιὰν ὁποιαδήποτε κι' ὅπωςδήποτε συγκροτημένη ὄντολογικὴ γνώση—ὅλοι αὐτοὶ οἱ δρόμοι, ἐφ' ὅσον περιορίζομαστε σ' αὐτούς, μᾶς ὀδηγοῦν μονάχα σὲ ὀρισμένες φάσεις τῆς πραγματικότητας καὶ μάλιστα μέσω γνωστικῶν φάσεων ποὺ μένουν ἀνεπαρκέστατες.

Ὡς τὸ σημεῖο τοῦτο ὁ φιλοσοφικός μας λογισμὸς δὲν ἔκαμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ καθαρίσῃ καὶ νὰ τακτοποιήσῃ τὸ ἔδαφος. Στηριγμένοι σ' αὐτὸν τὸν κριτικὸ φιλοσοφικὸ λογισμὸ θὰ ζητήσουμε τώρα ἓναν ἄλλο φιλοσοφικὸ λογισμὸ, ποὺ θὰ μᾶς ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν πραγματικότητα. Θὰ ζητήσουμε τὸν φιλοσοφικὸ ἐκεῖνον λογισμὸ, ποὺ θὰ χρησιμοποιῇ βέβαια ὅλες τὶς δυνατὲς φάσεις τῆς πραγματικότητας σὰν μιὰ προϋπόθεση καὶ ποὺ θὰ θέλῃ μ' ἄλλα λόγια νὰ τὶς ἀδράξῃ ὅλες καὶ τὰ τὶς γνωρίσῃ ἀπεριόριστα, μὰ ποὺ θὰ προχωρήσῃ ἀκόμα πιὸ μακριὰ γιὰ νὰ τὶς ξεπεράσῃ καὶ νὰ φθάσῃ στὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα. Ἐδῶ πρέπει νὰ δείξῃ ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς τὴν ἀξία του. Τὸ πῶς μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῇ

ένα τέτοιο πράγμα, αὐτὸ δὲν δείχνεται παρὰ μόνο μὲ τὴν ἴδια τὴν ἐφαρμογή. Ἀφοῦ πρέπει νᾶμαστε σύντομοι, θ' ἄρκεσθοῦμε σὲ παραδείγματα. Θὰ διαλέξω ὡς παράδειγμα τὴν ἀφηρημένη σκέψη, πού τὸ νόημά της μπορεῖ ἴσως νὰ γίνη ἀντιληπτὸ καὶ μὲ ἀπλοὺς ὑπαινιγμούς :

Πραγματικότητα ἀληθινὴ εἶνε μονάχος τὸ εἶναι ἐκεῖνο, πού δὲν μπορεῖ νὰ τὸ διανοηθοῦμε ὡς δυνατότητα. Τὶ σημαίνει αὐτό;

Μιὰ πραγματικότητα, πού τὴν ὑπαρξή της τὴν κατανοῶ μέσα ἀπὸ τὰ αἷτια, πού τὴν ἐπροκάλεσαν, μιὰ τέτοια πραγματικότητα θὰ μπορούσε μέσα σὲ διαφορετικὲς περιστάσεις νὰ γίνη διαφορετικὴ. Ἡ πραγματικότητα, πού φωτίσθηκε γνωστικά, εἶνε, σὰν γνωστικὰ φωτισμένη, μιὰ πραγματοποιημένη δυνατότητα καὶ διατηρεῖ μέσα στὴ σκέψη μας τὸν χαρακτήρα τῆς δυνατότητας. Κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ κόσμος στὸ σύνολό του, ἐφ' ὅσον τὸν διανοοῦμαι, εἶνε μονάχα ἓνας ἀπ' τοὺς δυνατοὺς κόσμους. Γνωρίζοντας μιὰ πραγματικότητα, τὴν τοποθετῶ μὲ τὴν γνωστικὴ μου πράξη στὸ χῶρο τῆς δυνατότητας.

Ὅπου ὅμως ὑπάρχει ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα, ἐκεῖ παύει νὰ ὑπάρχη κάθε δυνατότητα. Πραγματικότητα εἶνε μονάχα ἐκεῖνο, πού δὲν μπορεῖ πιά νὰ μεταφρασθῇ σὲ δυνατότητα. Ὅταν κατανοῶ μιὰ πραγματικότητα καί, κατανοώντας την, τὴν βλέπω σὰν μιὰν ἀπὸ τίς δυνατότητες, τότε δὲν ἀντιμετωπίζω τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα, μὰ ἓνα φαινόμενο μονάχα. Νὰ διανοηθῶ μπορῶ μόνο καὶ μόνο ἐκεῖνο, πού τὸ διανοοῦμε ταυτόχρονα καὶ σὰν μιὰ δυνατότητα.

Τὸ Πραγματικὸ εἶνε ἐπομένως ἐκεῖνο, πού φέρνει ἀντίσταση σὲ κάθε διανοητικὴ σύλληψη. Τὴν ἀλήθεια αὕτὴ τὴν εἶπε ὁ Schelling ὡς ἐξῆς : «Ὅ,τι δὲν ἔχει παρὰ μόνο ὑπόσταση, αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνο, πού συντρίβει ὅλα, ὅσα προέρχονται καὶ θὰ μπορούσαν νὰ προέλθουν ἀπ' τὴ σκέψη . . . » (Schelling II, 3, 161). Ἡ πραγματικότητα δὲν μπορεῖ μέσ' ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της νὰ φθάσῃ στὴ σκέψη. Στὸ βράχο τῆς πραγματικότητας τσακίζεται ἡ σκέψη. Μόνο μὲ τὴν συναίσθηση τῆς ἀδυναμίας της μπορεῖ νὰ μᾶς κἀνῃ ἡ σκέψη αἰσθητὸ τὸ ὅτι ἡ εἴσοδος στὴν πραγματικότητα χρειάζεται ἓνα πῆδημα.

Μιὰ πραγματικότητα, πού θὰ μπορούσαμε πέρα γιὰ πέρα νὰ τὴν

διανοηθοῦμε, θὰ ἔπαυε νᾶνε πραγματικότητα καὶ θὰ ἦταν πιά κᾶτι τὸ πρόσθετο στὴ σφαῖρα τῆς δυνατότητας· θὰ ἔπαυε νᾶνε μιὰ πηγὴ καὶ θὰ ἦταν πιά μονάχα κᾶτι τὸ παράγωγο, κᾶτι τὸ «δεύτερον». Καὶ πράγματι τὴν ἴδια τὴ στιγμή, ποὺ νομίζουμε, ὅτι μετατρέψαμε ὁλόκληρη τὴν πραγματικότητα σὲ κᾶτι τὸ νοητό, τὴν ἴδια τὴ στιγμή, ποὺ νομίζουμε, ὅτι ἀντικαταστήσαμε τὴν πραγματικότητα μὲ τὸν κόσμο τὸ νοητό, ὁ ἑαυτός μας παραδίνεται ξαφνικὰ στὸ αἶσθημα τοῦ μηδενός. Κ' ἡ σκέψη, ποὺ μᾶς ἔρχεται, ὅτι ἡ πραγματικότητα θὰ μπορούσε καὶ νὰ λείπη, ἡ σκέψη αὕτὴ δείχνει, ὅτι τὸ Μηδὲν τοῦ νοητοῦ κόσμου ἀρκιέται στὸν ἑαυτό του. Δὲν εἴμαστε ὅμως ἑμεῖς, ποὺ στὴν ἐκμηδένιση τοῦ Πραγματικοῦ νοιώθουμε τὴν ἐκμηδένιση τοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν εἴμαστε ἑμεῖς, ποὺ μᾶς ἀρκεῖ τὸ μηδέν. "Οχι! Ἡ σύλληψη τῆς πραγματικότητας μᾶς λυτρώνει ἀντίθετα ἀπ' τὸν ἀπατηλὸν κόσμον τοῦ ἀπλῶς Νοητοῦ. "Όταν σκοντάφτουμε ὑπερβατικὰ ἐπάνω στὴν πραγματικότητα, ὥς πρῶτο καὶ ὥς πηγαῖο δὲν νοιώθουμε τὸ «Νοεῖν»· τὸ γεγονός, ὅτι τὸ «Νοεῖν» ἀποχτιάει τὴν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του μέσ' στὴν πραγματικότητα τοῦ «νοοῦντος» καὶ εἰδικώτερα στὸ ἀπωθητικὸ χτύπημα, ποὺ μᾶς δίνει τὸ ἀκατανόητο, τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ νοιώθουμε τὸ «Νοεῖν» ὥς κᾶτι τὸ παράγωγο σχετικὰ μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὁ Schelling λέει (II, 3, 161, ὑποσημ.): «Δὲν ὑπάρχει τὸ "Ον, ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ Νοεῖν, ἀλλὰ τὸ Νοεῖν ὑπάρχει, ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ "Ον». "Όταν μάλιστα τὸ Νοεῖν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Πραγματικοῦ, ὁ Schelling, ἀντιμετωπίζοντας αὐτὸ τὸ μὴ νοητὸ καὶ πέρα ἀπὸ κάθε νοητικὴ σύλληψη τοποθετημένο Πραγματικό, μᾶς λέει: «"Ο,τι εἶνε ἀπεριόριστο στὴν ὑπόστασή του προστατεύεται, μὲ τὸ νᾶχη ἀκριβῶς μιὰν ἀπεριόριστη ὑπόσταση, ἐνάντια στὸ Νοεῖν κ' ἐνάντια σὲ κάθε ἀμφιβολία» (II, 3, 161).

Κι' αὕτὴ ἡ πραγματικότητα τοῦ νοοῦντος ἔρχεται πρὶν ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ Νοεῖν. Εἴμαστε κύριοι τῶν διανοημάτων μας. Ἐφ' ὅσον εἴμαστε πραγματικοί, δὲν ὑποτασσόμαστε σ' ἓνα διανοητικὸ σύστημα καὶ σ' ἓνα νοητικὰ συγκροτημένο εἶναι. "Ο,τι διανοοῦμαι ἀποτελεῖ μιὰν ἀπλὴν δυνατότητα καὶ γιὰ τὸ λόγο, ὅτι μπορῶ νὰ τ' ἀδράξω ἢ ὅμως καὶ νὰ τὸ παρατήσω. "Ο,τιδήποτε κι' ἂν διανοοῦμαι, σὲ καμμιά νοητικὴ ἐνέργεια καὶ σὲ τίποτε τὸ «νοηθὲν» δὲν αἴρομαι ὥς οὔνολο

ἐγὼ ὁ ἴδιος. Ἡ νοητική μου ἐνέργεια εἶνε ἀντίθετα ὑποταγμένη στήν πραγματικότητά μου, ἐκτὸς βέβαια ἀπ' τὴν περίπτωση ἐκείνη, πού ἡ πραγματικότητα αὕτη δὲν εἶνε ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μου, μὰ εἶνε μιὰ πλευρὰ μονάχα τῆς ἐμπειρικῆς μου παρουσίας, πού αὕτη πρέπει φυσικὰ νὰ ὑποτάσσεται. Ἐπίσης καὶ σὲ μιὰν ἄλλη περίπτωση δὲν ὑποτάσσεται ἡ νοητική μου ἐνέργεια στήν πραγματικότητά μου. Ἡ δεύτερη αὕτη περίπτωση εἶνε ἐκείνη, πού ἐγὼ δὲν εἶμαι καὶ ὁ ἑαυτός μου, μὰ πού, ἔχοντας παρατήρει τὴν ἴδια μου τὴν πραγματικότητα, βρίσκομαι ἀσυνείδητα ὑποταγμένος σὲ κατὰ τὸ «ἕτερον», σὲ ὅ,τιδήποτε κι' ἂν εἶνε τοῦτο. Ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότητα, ἂν καὶ ξεφεύγει ἀπ' τὰ χέρια μας ὥς κατὰ νοητό, μένει μ' ὅλα ταῦτα μπροστά μας σὰν τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο, πού τὰ πάντα στηρίζει καὶ συγκρατεῖ, ἐφ' ὅσον ἡ παρουσία της ἔγκειται σ' ἐκεῖνο, πού καμμιὰ νοητικὴ ἐνέργεια δὲν μπορεῖ νὰ τὸ μετατρέψῃ σὲ μιὰ δυνατότητα, ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς εἶνε ταγμένος ὅχι νὰ ἄρῃ τὴν μὴ νοητότητα τοῦ Πραγματικοῦ, μὰ νὰ τὴν ἐξάρῃ ἀντίθετα ὅσο μπορεῖ περισσότερο. Τὸ συντριπτικὸ βάρος τοῦ Πραγματικοῦ πρέπει νὰ μᾶς γίνῃ αἰσθητὸ μὲ μιὰ νοητικὴ ἐνέργεια, πού ναυαγεῖ.

Ἡ ἀφηρημένη σκέψη πρέπει νὰ προστατευθῇ ἀπὸ κάθε παρεξήγηση:

Συλλαμβάνοντες νοητικὰ τὸ Πραγματικό, πού ἀποκλείεται νὰ μετατραπῇ σὲ μιὰ δυνατότητα, εἰσδύω μὲ τὴ σκέψη στήν πραγματικότητα. Ἐνῶ γίνεται ἔτσι μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς δυνατότητας τὸ ὑπερβατικὸ πῆδημα πρὸς τὴν πραγματικότητα, παύουν ν' ἀποτελοῦν κατηγορίες καὶ ἡ δυνατότητα καὶ ἡ πραγματικότητα. Ἄν ὅμως ξαναγίνουν οἱ ὠρισμένες ἐκεῖνες κατηγορίες, πού ἦσαν, ἂν ξαναγίνουν μιὰ σκέψη— ἀντὶ μὲ τὴν σκέψη αὕτη νὰ πηδάω ὑπερβατικὰ στὸ νοητικὸ ἀσύλληπτο, γνωρίζοντας ἔτσι τὴν πραγματικότητα σὰν τὸ στερημένο ἀπὸ κάθε δυνατότητα—, τότε γεννιέται μονάχα μιὰ ἀπατηλὴ γνώση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ Πραγματικοῦ. Τὸ παραστράτημα αὐτὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ νοήματος πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς γνωστικῆς κατοχῆς φαίνεται καθαρὰ στὸν τρόπο, πού νοιώθουμε καὶ ζοῦμε ἐσωτερικὰ τὴ σκέψη μας (γιατὶ ἡ ἀδειανὴ βέβαια σκέψη, πού δὲν γίνεται ἐμπειρία ἐσωτερικὴ, εἶνε ὁπωσδήποτε ἄκυρη):

Σαστισμένοι στεκόμαστε μπροστά στην πραγματικότητα, στην στερημένη από κάθε δυνατότητα, που νομίζουμε ότι την συλλάβαμε γνωστικά. Ἡ κίνησή μας με την κατηγορία τῆς δυνατότητας εἶνε γιὰ τὴν ὑπαρξή μας μέσ' στὸ χρόνο ἡ ἀναπνοή, εἶνε ἡ προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας μας. Γι' αὐτὸ τὰ ὡμὰ πράγματα, ἡ ἀναπότρεπτη ἀναγκαιότητα, τὸ εἶναι ὡς μονοκόμματο δεδομένο, αὐτὰ ὅλα μᾶς κατανικοῦν καὶ μᾶς πνίγουν, ὅταν τὰ θεωροῦμε με τὴν γνώση σὰν μιὰν ἀπόλυτη πραγματικότητα.

Με τὴν γνήσια ὅμως ὑπερβατικὴ πράξη, με τὴν πράξη δηλαδή, πού μᾶς κάνει νὰ μὴν ἀφίνουμε τὴ σκέψη νὰ ξαναγλυστρήσῃ σὲ μιὰ πεπερασμένη γνώση, οἱ δυνατότητες μένουν σὲ κάθε φαινόμενο ἄθικτες· καὶ ἄθικτη μένει ἡ πολλαπλότητα τοῦ νοήματος τοῦ Πραγματικοῦ. Μονάχα ὅταν ἡ χρονικὰ προσδιορισμένη ὑπαρξή μας περνάει με τὴ ζωντανή της κίνηση μέσ' ἀπ' ὅλα αὐτά, μονάχα στὴν περίπτωση αὕτῃ κατακτᾶμε τὴ γαλήνη· κ' ἡ γαλήνη αὕτῃ δὲν ἔχει καμμιά σχέση με τὸ παραλυτικὸ σάστισμα ἐμπρὸς στὸ στερημένο ἀπὸ κάθε δυνατότητα Πραγματικό, μὰ ἡ γαλήνη, πού ἐννοοῦμε, εἶνε ἡ κατάπληξη μπροστὰ σὲ μιὰν αἰώνια πραγματικότητα, σὲ μιὰ πραγματικότητα, πού ἀποκαλύπτεται μέσα στὸ ἄπειρο τῆς χρονικῆς παρουσίας τῶν ὄντων καὶ πού, καταπλήσσοντας, χαρίζει μιὰ βαθειὰ ἱκανοποίηση.

Με τὴ στιγμὴ, πού θὰ κάνω ξανά μιὰ νοητικὴ ἐνέργεια, προβάλλει ἐμπρὸς μου πάλι ἡ δυνατότητα. Ἔτσι ἡ νοητικὴ ἐνέργεια μέσα στὴν χρονικὴ παρουσία τῶν ὄντων δημιουργεῖ ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ πάντα κι' ἀνοίγει ἐμπρὸς μας τὸ χῶρο τοῦ Δυνατοῦ, πού μέσα του ζοῦν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλπίδα μας. Ἀπ' τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ παύει νὰ λειτουργῇ κάθε νοητικὴ ἐνέργεια μπροστὰ στὴν αἰωνιότητα τοῦ στερημένου ἀπὸ κάθε δυνατότητα Πραγματικοῦ, μπροστὰ στὴν αἰωνιότητα, πού μέσα της δὲν χρειαζόμαστε πιά καμμιά ἐλευθερία, μὰ πού μέσα της βρίσκουμε τὴ γαλήνη.

Ἄς χρησιμοποιήσουμε κ' ἓνα ἄλλο παράδειγμα γιὰ νὰ κάνουμε αἰσθητὴ τὴν πραγματικότητα: Ἡ πραγματικότητα προβάλλει στὰ μάτια μας ὡς ἱστορικότητα.

Ἡ αἰώνια πραγματικότητα δὲν προβάλλει σὰν καὶ τὸ ἕτερον,

πὺν εἶνε ἐκ τὸς χρόνου δεδομένο, δὲν προβάλλει οὔτε σὰν κᾶτι, πὺν ἀδρανεῖ μέσα στὸ χρόνο. Ἡ πραγματικότητα ὑπάρχει γιὰ μᾶς σὰν μιὰ μετάβαση. Καὶ κερδίζει ἡ πραγματικότητα τὴν ὑπαρξή της, ἐνῶ ἐγκαταλείπεται πάλι ὡς ὑπαρξη. Ἡ μορφή, πὺν ἀποχτάει, δὲν εἶνε ἡ μορφή τῆς διάρκειας, οὔτε προβάλλει σὰν μιὰ μόνιμη τάξη πραγμάτων, μὰ ἡ μορφή της εἶνε ἡ μορφή τοῦ ναυαγίσματος, τῆς ἀποτυχίας.

Τὴν τέτοια παρουσία τῆς πραγματικότητας μπορούμε νὰ τὴν καταστήσουμε ἀντιληπτὴ μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια:

1. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἓνα μηδαμινὸ μόριο μέσα στὸ ἄπειρο σύμπαν, μὰ εἶνε ὅμως καὶ τὸ βάθος ἑνὸς ὄντος, πὺν εἶνε σὲ θέση νὰ γνωρίσῃ τὸ σύμπαν καὶ νὰ τὸ κλείσῃ ὡς γνωστὸ μέσα στὸ στήθος του. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε καὶ τὰ δυὸ μαζί, εἶνε μετὰξὺ τῶν δύο. Τὸ αἰωρούμενο εἶναι του δὲν εἶνε μιὰ πραγματικότητα, πὺν θὰ μπορούσε ὡς δεδομένη νὰ συλληφθῇ ὀριστικά.

2. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει κανένα δυνατό τέλος, δὲν ἔχει καμμιά πλήρωση, πὺν θὰ μπορούσε νὰ διαρκέσῃ γιὰ πάντα, κανένα σκοπὸ. Σὲ κάθε στιγμή εἶνε δυνατὴ ἡ πλήρωση, πὺν εἶνε ταυτόχρονα τέλος καὶ πτώση. Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου κι' ὅ,τι οὐσιαστικὸ ζῇ μέσα του ὑπάρχει κάτω ἀπ' τὴν προϋπόθεση τῆς στιγμῆς, πὺν τὸ ἐκδηλώνει. Τὸ Πραγματικὸ ἀποκαλύπτεται μόνο στὴ μεταβατικὴ στιγμή· ὅχι βέβαια στὴν ὁποιαδήποτε στιγμή τοῦ ἀπλοῦ γίνεσθαι, μὰ στὴν «πεπληρωμένη» στιγμή, πὺν ἀνεπανάληπτη καὶ ἀναντικατάστατη προβάλλει ὡς ἡ παρουσία τῆς πραγματικότητας μέσα στὸ ἴδιο τὸ σβύσιμό της· ἡ τέτοια στιγμή εἶνε ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ὑπόστασιν, πὺν τὴν ζῇ, καὶ ἡ ἀνταύγειά της εἶνε ὁρατὴ γιὰ τὸν παρατηρητὴ, πὺν ἀγγίζει μὲ τὴ νόησιν τὸ ἀκατανόητο.

3. Ἡ πραγματικότητα τοῦ κόσμου δὲν γίνεται ἓνα σύνολο, πὺν θὰ μπορούσε ὁ ἄνθρωπος νὰ ταῦτισθῇ μαζί του καὶ νὰ γίνῃ ἔτσι μαζί του πραγματικὸς. Ὡς «κόσμος» τὴν χάνουμε τὴν πραγματικότητα σὲ κάθε στιγμή. Οἱ παραστάσεις γιὰ τὴν τελειότητα τοῦ συνόλου δείχνουν μονάχα μιὰν ἀπατηλὴν ἁρμονία, ὅπως δὴποτε κι' ἂν τὴν σκεφθοῦμε τὴν τέλεια ἁρμονία, εἴτε ὡς τὴν κλειστή

καὶ συμπληρωμένη τάξη μιᾶς ὁρατῆς λογικότητος, εἴτε ὥς τὸ σύνολο μιᾶς καθολικῆς ζωῆς, εἴτε ὥς τὴν διαρκῆ ἐπέμβαση τῆς δικαιοσύνης μέσ' στήν ἀέναη πάλη, εἴτε ὥς κυκλική πορεία, εἴτε ὥς τὸ τέλος μιᾶς παρακμῆς, ποὺ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ὁδηγήσῃ στήν ἀνόρθωση, εἴτε μ' ὁποιαδήποτε ἄλλη μορφή.

Αἰωρούμενος ἀνάμεσα στὸ Μηδὲν καὶ στὸ Πᾶν, ζώντας διαρκῶς σὲ μιὰ μετάβαση, χωρὶς τὴν δυνατότητα νὰ φθάσῃ σ' ἓνα σύνολο ἱκανὸ νὰ κλείσῃ μέσα του τὰ πάντα, ὁ ἄνθρωπος εἶνε πραγματικὸς μονάχα ὥς ἱστορικός. Τὸ νὰ συλλάβουμε τὴν πραγματικότητα ὥς ἱστορικότητα, αὐτὸ δὲν θὰ εἴπῃ νὰ τὴν γνωρίσουμε ἱστορικὰ καὶ νὰ προσανατολίσουμε ἔπειτα τὰ πάντα σ' αὐτὴ τὴ γνώση (νὰ συναγάγουμε π. χ. τὴν ἀποστολὴ μιᾶς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆ δικῆ μας ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ ὠρισμένου χώρου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μέσα στήν παγκόσμια ἱστορία). Τὸ νὰ συλλάβουμε τὴν πραγματικότητα ὥς ἱστορικότητα, αὐτὸ θὰ εἴπῃ νὰ εἰσδύσουμε στὴν πηγὴ, ταυτίζοντας τὸν ἑαυτό μας μὲ τὴν χρονικὰ συγκεκριμένη πραγματικότητα ποὺ μέσα της ζοῦμε.

Πολλὲς διατυπώσεις ὑπάρχουν, ποὺ καθιστοῦν αὐτὴν τὴν σκέψη πιὸ καθαρή, διατυπώσεις, ποὺ εἶνε βέβαια παρεξηγήσιμες ὡς συνταγὲς συμπεριφορᾶς, μὰ ποὺ ἔχουν κάποια ἀλήθεια μέσα τους ὡς ὑπαινιγμοὶ γιὰ τὸν τρόπο, ποὺ μπορούμε νὰ ζήσουμε ἱστορικὰ τὴν πραγματικότητα. Ἄς ἀναφέρω μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς διατυπώσεις: Πρέπει νὰ ἱκανοποιῇς πάντα τὴ στιγμὴ· πρέπει νὰ ὑπηρετῇς τὶς ἐντολὰς τῆς ἡμέρας· πρέπει νὰ ἐκτελῇς πάντα τὸ μὴ ἀναπληρώσιμο· πρέπει νὰ εἶσαι ὁλόκληρος παρών. Κι' ἄλλες διατυπώσεις: Τὸ βάθος τοῦ παρόντος χρόνου πρέπει νὰ τὸ ἀναζητᾷς ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ στὰ βάθρα, ποὺ ἔχει θέσει τὸ παρελθόν, μὰ κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ στὸ χῶρο τοῦ Δυνατοῦ, ποὺ ἀπὸ μέσα του προβάλλει τὸ μέλλον. Ἡ ἀνάμνηση πάντως καὶ τὸ ὄραμα τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ γίνωνται ἢ πραγματικότητα τοῦ παρόντος καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶνε οἱ μακρυνοὶ τόποι, ποὺ φεύγοντας ἀπ' τὸ παρὸν τραβοῦν τὰ βήματά μας. Ἡ ἀνάμνηση καὶ τὸ ὄραμα τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ ἐξαίρουν τὸ παρὸν, ἀνυψώνοντάς το στὸ αἰώνιο παρὸν.— Ἡ πραγματικότητα εἶνε μονάχα «παροῦσα» καὶ ὡς «παροῦσα» εἶνε ἱστορικὴ κι' ἀνεπανάληπτη.

Μόνο με τὴν ἱστορικότητα μπαίνω στὴν ἀληθινὴ οὐσία τῆς ὑπερβατικότητας· μόνο με τὴν ὑπερβατικότητα γίνεται ἡ παροδικὴ ὑπαρξὴ ἱστορικὴ οὐσία.

Ἄς χρησιμοποιοῦμε κ' ἓνα τρίτο παράδειγμα γιὰ νὰ κάνουμε αἰσθητὴ τὴν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότητα εἶνε γιὰ μᾶς ἀληθινὴ μονάχα ὅπου εἶνε μία.

Ὅταν ἡ γνώση μας εἰσδύῃ στὶς πραγματικότητες καὶ διαφωτίζεται ἔτσι ὁ κόσμος, κάθε ἐνότητα πάει στὴν ἀρχὴ χαμένη :

1. Κάθε πρόοδος στὴ γνώση μας μᾶς δείχνει καθαρά, ὅτι τὸ κομικὸ εἶναι δὲν ἀνοίγεται στὰ γνωστικά μου μάτια παρὰ μόνο με πηδῆματα ἀπ' τὴ μιὰ φάση τοῦ εἶναι στὴν ἄλλη. Ὅσο πιὸ καθαρὴ γίνεται ἡ γνώση, τόσο πιὸ ἀγεφύρωτο ἀποκαλύπτεται τὸ χάσμα, ποὺ χωρίζει τὸ ἀνόργανο φυσικὸ γίνεσθαι ἀπ' τὴ ζωὴ, τὴ ζωὴ ἀπ' τὴ συνείδηση, τὴ συνείδηση ἀπ' τὸ πνεῦμα· κι' ὅμως μ' ὅλα ταῦτα, ἐπάνω ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ πηδῆματα, μένει ἀθικτὴ ἡ ἐνότητα ὡς ἡ ἔστω διαρκῶς περισσότερο ἀπομακρυνόμενη προϋπόθεσι καὶ ἀποστολὴ τῆς γνωστικῆς ἐνέργειας.

2. Ὁ κόσμος στὸ σύνολό του δὲν μπορεῖ νὰ συγκροτηθῇ γιὰ τὸν ἄνθρωπο σὰν κάτι τὸ ἐνιαῖο, σὰν μιὰ συνυφασμένη με τὴν ὑπαρξὴ του ὀριστικὴ παρουσία καὶ διάρκεια. Κάθε φορὰ, ποὺ ὁ ἄνθρωπος συγκροτεῖ τὸν κόσμο γύρω του, προβάλλει ἀμέσως ἐμπρός του τὸ ἀδύνατο, προβάλλει τὸ σπέρμα τῆς καταστροφῆς μέσ' στὴν ἴδια τὴ μορφή, ποὺ ἔφτιαξε, προβάλλει ἡ ἀνάγκη νὰ προχωρήσῃ ἀσυγκράτητα πρὸς τὸ ἀπέραντο· κι' ὅμως μ' ὅλα ταῦτα ἀκατάπαυστη εἶνε ἡ τάση μας πρὸς τὸ ἐνιαῖο, τὸ περιεκτικὸ καὶ αὐταρκες συγκρότημα.

3. Ὅταν συλλαμβάνῃ ὁ ἄνθρωπος συνειδητὰ τὸ εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς πηγὴ, ἀμέσως τοῦ γίνεται συνειδητὸ καὶ τὸ σπάσιμο καὶ μάλιστα πρῶτα ἀπ' ὅλα με τὴν ἀτελῆ πραγματοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του μέσα σὲ μιὰν ὑπαρξὴ, ποὺ πάει νὰ γίνῃ ἐνιαία, καὶ δεύτερον με τὴν πολλαπλότητα τῆς ἀλήθειας, ποὺ ἐκπροσωποῦν οἱ διάφορες ὑποστάσεις, ὅσες ἀπαντᾷ στὸ δρόμο του. Κι' ὅμως μ' ὅλα ταῦτα, ὁ οὐσιαστικὸς χαρακτήρας, ποὺ ἔχει ἡ ὑπόστασις, εἶνε ὁ ἐξῆς : νὰ ζητάει νὰ ρθῇ σὲ ἐπικοινωνία με τὸ «Ἐν» ἐκεῖνο, ποὺ καὶ τοὺς πιδμα-

κρουνούς τούς συνδέει μεταξύ τους και πού όλους μᾶς ἀγκαλιάζει.

Ἡ καθεμιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς φάσεις, πού μέσα του σχίζεται τὸ εἶναι ἀποτελεῖ κ' ἓνα αἷτημα γιὰ μᾶς, ἀποτελεῖ τὸ αἷτημα, πού μᾶς λέει, νὰ μὴ νομίσουμε, ὅτι ἀντικρύζοντας τὰ σκόρπια καὶ ξεσκισμένα κομμάτια ἀντικρύζουμε κι' ὅλας τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Ἡ τάση τοῦ Λόγου μας πρὸς τὴν ἐνότητα δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀντικρύσουμε τὴν ἀληθινὴ πραγματικότητα σὲ ὅ,τι εἶνε σκόρπιο, σὲ ὅ,τι βρίσκεται στὴν ἐπιφάνεια τῆς πολλαπλότητας, ἀλλὰ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τὴν βροῦμε στὴν ἐνότητα. Ὁ «ἓνας» Θεός, ὁ «ἓνας» κόσμος, τὸ «ἐνιαῖο» σύνολο τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ἡ «μιὰ» ἀλήθεια, ἡ «ἐνότητα» τῶν ἐπιστημῶν, τὸ ἱστορικὰ «ἐνιαῖο» στὸν κόσμο, αὐτὰ ὅλα εἶνε αἷτήματα, πού δίχως τὴν πλήρωσή τους δὲν μᾶς φαίνεται μονάχα, ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ χάος, ἀλλὰ μᾶς φαίνεται, ὅτι προβάλλουν ὥς μὴ πραγματικὰ καὶ τὰ διάφορα κομμάτια, πού ἀποκαλύπτονται στὰ μάτια μας.

Ζητώντας ὅμως νὰ συλλάβουμε τὴν ἐνότητα, πάντα τὰ χάνουμε καὶ παραστρατοῦμε. Γι' αὐτὸ καταλήγουμε σὲ ἀναπληρώματα καὶ ἡ παραδεχόμεστε ὥς προϋπόθεση μιὰ στενὴ ἀλήθεια, πού τὴν περνᾶμε γιὰ «μιὰ» καὶ ἀπόλυτη (κι' ἀπολυτοποιοῦμε ἔτσι, ἀνάγοντάς το στὸ ἐπίπεδο τῆς καθ' αὐτὸ ἀλήθειας, τὸ ἀναγκαστικὸ κῦρος ὁρθῶν διανοητικῶν γνώσεων, πού ἀναφέρονται σὲ πεπερασμένα ἀντικείμενα)· ἡ θεωροῦμε τὸν κόσμο ὡς σύνολο ὑποκείμενο σ' ἓναν ἐνιαῖο γνωστικὸ τρόπο (κι' ἀπολυτοποιοῦμε ἔτσι ἓνα σχετικὸ σύνολο φυσικῶν ἢ βιολογικῶν γνώσεων, ἀνάγοντάς το στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἴδιου τοῦ συνολικοῦ εἶναι)· ἡ ξεκινᾶμε τέλος ἀπὸ τὴν προϋπόθεση, ὅτι ἓνας μονάχα τρόπος τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι εἶνε τὸ ἀληθινὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου (κι' ἀπολυτοποιοῦμε ἔτσι μιὰν ἱστορικὴ μορφή).

Ἡ ἐνότητα δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθῇ οὔτε ὡς ἄμεσο δεδομένο, οὔτε ὡς περιεχόμενο γνώσεων, οὔτε ὡς ἰδέα, οὔτε ὡς θεσμός. Κάθε δρόμος, πού ἐπάνω του ζητᾶμε νὰ συλλάβουμε τὸ ἐνιαῖο εἶναι σ' ἓνα ἐγκόσμιο μονάχα εἶναι, ὁδηγεῖ σὲ ρήγματα, σὲ ἄλματα, σὲ δυσαρμονίες, σὲ ἀτέλειες. Κι' ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ ἐμβάθυνση στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας σημειώνεται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν βασικὴ ἀναγνώριση, ὅτι κι' ὡς ὑποστασιακὴ δυνατότητα δὲν μπορούμε νὰ γίνουμε ὁ ἑαυτός μας

παρὰ μόνο ἂν ἐπικοινωνήσουμε μὲ μιὰν ἄλλη ὑπόστασιν· κι' αὕτη λοιπὸν ἀκόμα ἡ ὑπόστασις δὲν κλείνεται μέσα της σὰν μιὰ κι' ἀπόλυτη. Ἡ ἐνότητα, ἂν ὑπάρχει, ὑπάρχει μόνο στὴν ὑπερβατικὴ σφαῖρα. Στὸν κόσμον δὲν εἶνε συλληπτὴ παρὰ μόνο ἂν ἀπλώσουμε τὰ χέρια μας πρὸς τὴν σφαῖρα ἐκείνη. Μονάχα ἂν πραγματοποιήσουμε σὲ μιὰν ἀπόλυτη ἐνότητα τὴ ζωὴ μας, μπορεῖ νὰ γίνη σὲ μᾶς αἰσθητὸς ὁ «ἕνας» Θεός. Ἡ ἐνότητα—ἂν ξεπεράσουμε ὑπερβατικὰ κάθε ἐγκόσμια ἐνότητα—εἶνε ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Στὴ σφαῖρα τὴν ὑπερβατικὴν ὑπάρχει ἡ ἀληθινὴ ἐνότητα ὥς τὸ στήριγμα γιὰ κάθε μεταβλητὴ ἐγκόσμια ἐνότητα, ὑπάρχει ἡ ἐνότητα ὥς τὸ πρότυπο κάθε ἐνότητος, πού εἶνε γιὰ μᾶς ὁρατὴ καὶ πού μέσα της καθρεφτιζόμαστε.

Καὶ τὰ τρία παραδείγματα, πού διαλέξαμε, μᾶς ἔκαναν νὰ νοιώσουμε τὰ ἴδια τὰ πράγματα:

1. Ἡ πραγματικότητα ὅλο καὶ ξεφεύγει ἀπὸ μπροστά μας, ὥς πού σταθμεύει πιά στὴ σφαῖρα τὴν ὑπερβατικὴν.

Κάθε φορά, πού συλλαμβάναμε τὸ Πραγματικὸ μέσα σὲ μιὰν ὁρισμένη γνῶση, μονάχο του ξεπηδοῦσε τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ ἴδια καὶ πῶς γίνεται «παροῦσα»; Τὸν ὑπερβατικὸ χῶρον τὸν χάνω, ὅταν, προλαμβάνοντας, νομίζω, ὅτι τὸν κατέχω μέσα σ' ἓνα συλληπτὸ ἐγκόσμιο εἶναι. Φιλοσοφώντας, ἀντιστεκόμαστε στὴ ροπὴ, πού μᾶς χαρακτηρίζει, νὰ κάνουμε συγκεκριμένη τὴν πραγματικότητα σὲ κατὰ τὸ αἰσθητὰ χειροπιαστό, νὰ τὴν κάνουμε ἐποπτειακὰ δική μας μέσα σὲ μορφὲς ἢ καὶ νὰ τὴν συλλάβουμε γνωστικὰ μὲ τὴν ἀφηρημένη σκέψη. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γίνεται τὸ ἴδιο λάθος. Ὅταν ζητᾶμε νὰ συλλάβουμε τὸ Πραγματικόν, ὅταν μιᾶμε γι' αὐτὸ ἄμεσα καὶ νομίζουμε, ὅτι τὸ κατέχουμε στὴ σκέψη—ἀντὶ νὰ τ' ἀγγίζουμε μὲ τὴν ὑπερβατικὴ πράξη, πραγματοποιώντας τὴν ἴδια μας τὴν ὑπόστασιν—, ὅταν πιστεύουμε ἀκριβῶς, ὅτι μὲ τὰ κριτικὰ καὶ τὰ ἐπιτήδεια ἐγχειρήματά μας ἐφθάσαμε κοντά του, τότε εἶνε πού χάνεται πέρα γιὰ πέρα καὶ μᾶς ἀρνιέται τὴν παρουσίαν του.

2. Ὁ δρόμος, πού ἀκολούθησε ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς γιὰ νὰ πάει στὴν πραγματικότητα, ἦταν στὰ παραδείγματά μας ἕνας δρόμος,

ποὺ μᾶς ἔκανε, δουλεύοντας νοητικὰ μὲ κατηγορίες, νὰ ξεπερνᾶμε αὐτὰς τὰς κατηγορίας. Οἱ κατηγορίες — π. χ. ἡ ἐνότητα, ἡ δυνατότητα κλπ. — εἶνε γιὰ μᾶς οἱ ὠρισμένες μορφὲς τοῦ Εἶναι. Ἡ ὑπέρβαση αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν εἶνε σὰν ἓνας ἐξορκισμὸς τῆς πραγματικότητος. Νοώντας θέλουμε νὰ φθάσουμε ἐκεῖ, ὅπου τὸ Νοεῖν καὶ ἡ πραγματικότητα γίνεται ἓνα καὶ τὸ αὐτό, μὰ ἐνῶ κάνουμε αὐτὴν τὴν προσπάθειαν δεχόμεστε τὸ χτύπημα καὶ ἡ σκέψις μας, σκοντάφτοντας στὴν πραγματικότητα, κάνει ἓνα ἀπότομο πήδημα πρὸς τὰ πίσω. Μὲ τὴν πείραν αὐτοῦ τοῦ χτυπήματος ὑπεβαίνοντας τὸν ἑαυτό του, μπορεῖ τὸ Νοεῖν νὰ κἀνῃ ἑμμεσα ἀντιληπτὴ στὸν «νοοῦντα» τὴν πραγματικότητα.

Μιὰ βασικὴ πείρα μᾶς λέει, ὅτι τὸ Πραγματικὸ δὲν «ὑπάρχει» μονάχα. Μὲ τὸν τρόπο, ποὺ μᾶς παρουσιάζεται, ὅσο ζητᾶμε νὰ τὸ μετρήσουμε μὲ τὰ μέτρα τῆς δυνατότητας, νὰ τὸ συλλάβουμε, τῆς τελειότητος, τῆς ὀρθότητος καὶ τῆς διάρκειας, κ᾿εἴ τι τοῦ λείπει. Εἶνε σὰν νὰ ξεπέσαμε ἀπ' τὴν πραγματικότητα καὶ σὰν νὰ ξαναγυρίζουμε κοντὰ τῆς μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀλήθειας.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς κάθε χρονικὴ παρουσία τῆς πραγματικότητος εἶνε ἀσύμμετρον. Ὅπως καὶ ν᾿ἀχῃ πάντα τὸ καθετί, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ γίνῃ κι' ἄλλιῶς.

Καὶ γι' αὐτὸ μάλιστα τὸ ἅμεσα συλληπτὸ τοῦ ἐγκόσμιου Εἶναι προβάλλει μονάχα μὲ τὴν διαφάνειάν του σὰν μιὰ παρουσία τῆς πραγματικότητος.

Ἄν λοιπόν, παρεξηγώντας τὰ τρία παραδείγματά μας, ἐκλάβῃ κανεὶς τὴν ἀφηρημένη σκέψιν — ἀντὶ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς ὁρμητήριον γιὰ τὴν ὑπερβατικὴν πράξιν — σὰν μιὰ σκέψιν, ποὺ ἐκλογικεύει ὀριστικὰ τὸ Πραγματικόν, τότε κ' ἡ σκέψιν αὕτῃ διαστρέφεται καὶ ὁδηγεῖ στὸ στερημένο ἀπὸ κάθε διαφάνεια ἐγκόσμιο Εἶναι ἐνὸς λογικοῦ νοήματος:

Ἡ ὁμότητα τοῦ «Φάκτου» δὲν εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ λυτρωμένη ἀπὸ κάθε δυνατότητα. Ὅταν παίρνουμε ἓνα ὅποιοδήποτε ἐγκόσμιο Εἶναι καὶ τοῦ ἀποσποῦμε κάθε δυνατότητα γιὰ νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ἔπειτα ἀπόλυτα ὡς τὴν γνωστικὰ συλληπτὴν πραγματικότητα, ὅταν κάνουμε μιὰ τέτοια αὐθαίρετη ἐνέργεια, ὁ ὑπερβατικὸς χῶ-

ρος εξαφανίζεται, ἡ ἐλευθερία παραλύει καὶ ἡ εἰκόνα τῆς πραγματικότητος, πὺν συγκροτοῦμε, εἶνε ἀπατηλή.

Ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ Εἰδικοῦ μέσα στὴν ἱστορικο-ἀτομικὴ ὁρατὴ μορφή του δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μετὰ τὴν ὑπόστασιν στὴν ἱστορικότητά της. Θεωρώντας ὡς ἀπόλυτη πραγματικότητα τὴν κάθε εἰδικὴ μορφή, πὺν προβάλλει μέσ' τὴν ποικιλία τῆς ἱστορίας, κάνουμε τὸν ὑπερβατικὸ χῶρον ὅς ἀφανίζεται μέσα στὴν ἀπλὴ αὐθαιρεσία.

Ἡ ἐνότητα, παρμένη σὲ μιὰ νοητὴ γιὰ μᾶς μορφή—σὲ μιὰ μορφή ἀριθμητικὴ ἢ λογικὴ—δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μετὰ τὴν ἐνότητα τῆς ἀπόλυτης πραγματικότητος. Μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐνότητα στὸν κόσμον, πὺν ἔχει στὴν τέτοια τῆς μορφή συλληφθῆ γνωστικὰ καὶ ζητηθῆ, παύει νὰ εἶνε ἡ ὑπερβατικὴ ἐνότητα καὶ καταντάει κᾶτι, πὺν στένειρε καὶ πὺν διασπᾶσθῃκε, κᾶτι τὸ μηχανικὸ ἢ τὸ συστηματικόν.

Καὶ μ' ὅλα ταῦτα ὁ ὑπερβατικὸς χῶρος ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ, ὅπου παύει ἡ δυνατότητα· καὶ δὲν ὑπάρχει μέσ' στὸ χρόνον χωρὶς τὴν ἱστορικότητα καὶ δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν ἐνότητα.

4. Ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ πεῖρα τῆς πραγματικότητος δὲν εἶνε πράγματα αὐτονόητα. Σὲ κάθε στιγμή μοιάζει νὰ εἶνε δυνατὴ ἡ παρουσία τοῦ Πραγματικοῦ, μὰ τίς πιὸ πολλὰς φορές εἶνε ἡ πραγματικότητα σᾶν χαμένη. Δοξασίες, παραστάσεις, συνήθειες καὶ τὸ βιωτικὸ συναίσθημά μας, αὐτὰ ὅλα προκαλοῦν ὁμοιώματα ἀπατηλὰ τῆς πραγματικότητος.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χτύπημά μας ἐπάνω στὴν πραγματικότητα εἶνε πάντα σᾶν ἓνα ξεπέρασμα τῆς ἀπάτης, εἶνε μιὰ καινούργια κι' ἀληθινὴ πεῖρα, πὺν ξαφνικὰ μᾶς στηρίζει.

Τὴν πεῖρα αὐτὴ τοῦ Πραγματικοῦ τὴν κερδίζω μόνο, ἂν ἐρῶ στὸν ἑαυτὸ μου τὸν ἴδιον. Ἡ ὑπερβατικότητα, βωβὴ ὡς πεῖρα τοῦ ἐγκόσμιου εἶναι, ἀπευθύνει τὸ λόγο μόνο στὴν ὑπόστασιν. Ἡ ἴδια μου ἡ πραγματικότητα ὑπάρχει ἀνάλογα μετὰ τὸ πῶς γνωρίζω τὴν πραγματικότητα καὶ μετὰ τὸ τί θεωρῶ γιὰ πραγματικότητα. Ἡ ἀποστασή μας, ἡ μικρὴ ἢ μεγάλῃ, ἀπ' τὴν πραγματικότητα, εἶνε ἀνάλογη μετὰ τὸν τρόπο, πὺν ἀγγίζουμε τὸ στερημένο ἀπὸ κάθε δυνατότητα

Πραγματικό, εἶνε ἀνάλογη μὲ τὸν τρόπο, ποὺ συλλαμβάνουμε τὸ Πραγματικό μέσ' στὴ δική μας τὴν ἱστορικότητα.

Ἀνάλογα μὲ τὸ βάθος, μὲ τὴ δύναμη καὶ μὲ τὴν ἔκταση, ποὺ ἐδώσαμε στὸν ὑποστασιακὸ ἑαυτὸ μας, πραγματοποιώντας τον, ποικίλλουν οἱ βαθμοὶ τῆς παρουσίας μας στὸν κόσμος, ποικίλλει ἐπομένως ἡ πραγματικότητά μας, δηλαδή ἡ μικρὴ ἢ μεγάλῃ ἀπόστασή μας ἀπ' τὸν ὑπερβατικὸ χῶρο.

5. Σὲ κάθε ἀνεπάρκεια, ποὺ νοιώθουμε, δηλαδή σὲ κάθε περίπτωση, ποὺ δὲν μᾶς εἶνε παρούσα ἡ πραγματικότητα μ' ὅλο της τὸ βάθος, νοιώθουμε νὰ γεννιέται μέσα μας ἡ τάση πρὸς τὴν ἀκόλουθη ἀλήθεια: τὴ γαλήνη τὴν βρίσκει ὁ ἄνθρωπος μονάχα μέσα στὸ εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ εἶνε ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα.

Μιὰ θαυμαστὴ ἱκανοποίηση γεννιέται κι' ὅλας ἀπ' τὴ διαπίστωση, ὅτι καὶ ὑπάρχει.

Ἐπειτα ὅμως ἔρχεται τὸ βασικὸ ἐρώτημα: τί εἶν' ἐκεῖνο, ποὺ ὑπάρχει. Τὴν πραγματικότητα δὲν τὴν νοιώθουμε στὴν ἀδειανὴ γαλήνη, ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἡ ἀσυναίσθητη ἐπανάπαυσή μας στὸ «ὅπως καὶ νᾶμαστε». Ἡ πραγματικότητα μᾶς γίνεται αἰσθητὴ μονάχα μέσα στὴ γαλήνη ἐκείνη, ποὺ ξεπερνάει αὐτὴν τὴν ἀσυναίσθητη στάση, δηλαδή μέσα στὴ γαλήνη, ποὺ τὴν κατακτήσαμε καὶ ποὺ εἶνε «πεπληρωμένη».

Ἄν ἡ γαλήνη ὑπάρχει μόνο στὴν πραγματικότητα, ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν φθάνει ὅμως στὴν χρονικὰ προσδιωρισμένη ἀκοή μου παρὰ μόνο μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ πεπερασμένου. Μὲ τὸν βασικὸ χαρακτηριστὴ τῆς ἴδιας μου τῆς πραγματικότητος εἶνε συνυφασμένο τὸ πῶς καὶ σὲ ποιά μορφή—τὴν ὥρα τῆς ἔσχατης ἀνάγκης μου—θὰ διανοηθῶ τὴν πραγματικότητα. Ἡ πιὸ βαθειὰ ἱκανοποίηση ὑπάρχει μόνο στὴν πραγματικότητα ἐκείνη, ποὺ εἶνε ἡ πραγματικότητα ἡ ἴδια, ἀπειρη καὶ τέλεια, πηγὴ τῶν πάντων, πηγὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ὅλων τῶν ὄντων, ποὺ ὑπάρχουν γιὰ μᾶς. Κι' ὅμως δὲν μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὴν πραγματικότητα αὐτὴ παρὰ μόνο στὸ δρόμο τῶν φαινομένων καὶ μάλιστα σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικὴ μορφή.

Ὅλα, ὅσα ἐξετάσαμε, ὁδηγοῦν στὴν ἴδια ἀλήθεια: Στὸ ὑποστασιακὸ

διανοεῖσθαι οἱ θεμελιακὲς φιλοσοφικὲς ἀποφάσεις σημειώνονται ἀνάλογα μὲ τοὺς τρόπους, ποὺ ἀκολουθῶ γιὰ νὰ συλλάβω τὴν πραγματικότητα:

1. Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις ἔχει ν' ἀποφανθῇ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἂν εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ μιὰ τελειοποίηση τοῦ κόσμου μέσῃ του ἢ ἂν πρέπει νὰ καθοδηγηθῇ ἡ σκέψις ἀπ' τὸ χῶρο τὸν ὑπερβατικό.

Τὸ αἶτημα ποὺ ζητάει καθαρὴ ἐγκοσμιότητα, στηρίζεται ἐπάνω στὸν ἰσχυρισμό, ὅτι καθεὶ τὸ ὑπερβατικὸ εἶνε μιὰ πλάνη, εἶνε μιὰ αὐταπάτη ἐκείνου, ποὺ κἀθεταὶ καὶ μένει ἀπρακτος, εἶναι κἀτι τὸ φανταστικό, ποὺ καταφεύγουμε σ' αὐτὸ γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' τὴ σκληράδα τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἐγκοσμιότητα ἐπιβάλλεται μονάχη τῆς ὥς τὸ καθ' αὐτὸ εἶναι, γιὰτὶ αὐτὴ μονάχα ὑπόκειται σὲ γνώση. Μόνη ἡ ἐγκοσμιότητα μπορεῖ νὰ γίνῃ κτῆμα τῶν γνώσεών μας, ὅπως ἄλλωστε καὶ καθεὶ, ποὺ γνωρίζουμε, ἀναφέρεται μονάχα σὲ κἀτι ἐγκόσμιο.

Κι' ὅμως ἡ ἐγκοσμιότητα ἀποκαλύπτεται γεμάτη ρήγματα καὶ θρυμματισμένα κομμάτια, χωρὶς καμμιαν ἐνότητα, ἀποκαλύπτεται ὥς τὸ «πολλαπλοῦν» μέσ' στὰ φαινόμενα, ὥς τὸ ἀσυμπλήρωτο.

Ἡ ἀπλὴ ἐγκόσμια γνώση — μ' ὅλη τὴ στιγμιαία δύναμή της καὶ μ' ὅλη τὴ στιγμιαία φωτεινάδα τοῦ μυαλοῦ ποὺ τὴν καλλιεργεῖ — ἔχει μιὰ στερημένη ἀπὸ κάθε διαφάνεια ρηχότητα· τῆς λείπει ἡ ἀπόλυτη στάσις τῆς ἐμπιστῆς καρδιάς, τῆς λείπει ἡ ἀδιάκοπη βλάστησις μέσ' στὴν ἐρωτικὴ πάλη, τῆς λείπει ἡ παρουσία τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀπλὴ ἐγκόσμια γνώση μένει χωρὶς ἐλπίδα προσκολλημένη στὴ βιωτικὴ πάλη, ποὺ καταντάει στὸ τίποτα καὶ συγκαλύπτει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Ἀκόμα κι' ἀπ' τὸν ἔρωτα, ποὺ μένει μόνο ἐγκόσμιος, λείπει ἡ δύναμη τοῦ φτερουγίσματος, πού, ὑψώνοντάς μας, μᾶς κάνει ν' ἀγαπᾶμε διαρκῶς βαθύτερα καὶ καθαρότερα καθεὶ τὸ ἀξιαγάπητο —, λείπει λοιπὸν ἀπ' τὸν ἐγκόσμιο ἔρωτα ἡ δύναμη αὐτὴ κι' ἔτσι ὁ ἔρωτας καταντάει ἓνα πάθος, ποὺ στενεύει τὰ πάντα.

Ὅ,τι μένει ξένο πρὸς τὸν ὑπερβατικὸ χῶρο, ἐκδηλώνει μιὰ χαμένη δράση· λειτουργεῖ μονάχα γιὰ νὰ ξεκουρδισθῇ καὶ ἡ δὲν ἔχει διόλου συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ ἔχει τὴ συνείδηση, ὅτι δὲν εἶνε τίποτα.

Τὴν ἴδια τὴ στιγμὴ, ποὺ ἀφίνω νὰ χαθῇ τὸ εἶναι μέσα σὲ ὅσα γνωρίζει, ξεαφανίζεται ὁ ὑπερβατικὸς χώρος, κ' ἡ ὄψη μου ἡ ἴδια σκοτεινιάζει.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ συνείδηση τοῦ εἶναι μας ἐκτελεῖ τὸ πῆδημα τὴ στιγμὴ μονάχα ἐκείνη, ποὺ μέσ' ἀπ' τὴν πηγὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας ξεπετιέται ἡ ἀλήθεια: ὅτι ὑπερβατικὸς χώρος εἶνε γιὰ μᾶς ἡ πραγματικότητα, ποὺ ἐκδηλώνεται, ὅταν θραύεται ἡ κάθε ὑπαρξη.

Γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμὸ εἶνε ὁ χώρος τοῦ ὑπερβατικοῦ, ἂν καὶ κρυμμένος ἀπ' τὰ μάτια μας, πάντα παρὼν ὡς ἡ πραγματικότητα. Ὅ,τι ὅμως καὶ νὰ μᾶς λέει ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, πάντα μένει ἡ φωνὴ τοῦ διαφορούμενη· ὀφείλω πάντα νὰ τολμῶ ἀπὸ μόνος μου τὴ λύση καὶ μάλιστα ἐν ὀνόματι μιᾶς εὐθύνης, ποὺ καμμιὰ ἄμεση ρῆση τοῦ Θεοῦ δὲν τὴν σηκώνει ἀπὸ τοὺς ὧμους μου. Ἡ ὑπερβατικότητα εἶνε ἡ δύναμη, ποὺ μὲ κάνει νὰ εἶμαι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μου· αὐτὴ ἀκριβῶς μὲ κάνει νὰ εἶμαι ἐλεύθερος, ὅπου εἶμαι ἀληθινὰ ἐλεύθερος. Ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ γλῶσσα τῆς εἶνε ἐκείνη ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν ἴδια μου τὴν ἐλευθερία.

2. Ἡ δεύτερα ἀπόφαση, ποὺ πρέπει νὰ πάρῃ ἡ φιλοσοφικὴ πίστη, ἀναφέρεται στὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ζητάει ἡ ὑπερβατικότητα νὰ φύγω ἀπ' τὸν κόσμον καὶ νὰ καταλήξω στὴν ἄρνηση τοῦ κόσμου ἢ ζητάει νὰ πραγματοποιήσω τὸν ἑαυτό μου μέσα στὸν κόσμον; Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη εἶνε συνυφασμένη μὲ τὸν κόσμον καὶ θεωρεῖ τὸν κόσμον ὡς προϋπόθεση τοῦ κάθε εἶναι (καὶ μάλιστα ἔτσι, ὥστε πάντα ὑπάρχει γιὰ τὴ φιλοσοφία ὁ κίνδυνος νὰ καταλήξῃ σὲ μιὰ θεωρία ἐγκόσμιου μονάχα περιεχομένου καὶ νὰ καταντήσῃ κενή). Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη προβάλλει τὴν ἀπαίτηση νὰ εἴμαστε πάντα ξύπνιοι πλάϊ στὸν κόσμον, νὰ μὴ θεωροῦμε κανένα ἄλλο ἔργο μας πιὸ σοβαρὸ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτελοῦμε μ' ὅλες μας τὶς δυνάμεις, ὅ,τι ἔχει ἐκάστοτε νόημα καὶ σκοπὸ (γιὰ νὰ μπορούμε ἔτσι ν' ἀκροαζόμαστε τὴν πάντα ἀκόμα πολυσήμαντη γλῶσσα τῆς ὑπερβατικότητος), νὰ μὴ ξεχνᾶμε ὅμως ταῦτόχρονα ποτὲ τὴ μηδαμινότητα τοῦ ἐγκόσμιου ὅλου μπροστὰ στὸν ὑπερβατικόν. Ἡ φιλοσοφικὴ πίστη ζητάει, μαζὶ μὲ τὴ γνώση τῶν πεπερασμένων ὄντων, τὴν ἱστορικότητα ὡς μοναδικὸ τρόπο πραγματικότητος. Ζητάει τὴν ὑψηλοφροσύνη, ποὺ ποτὲ δὲν «θέλει» βέβαια τὸ

θάνατο, μὰ πού τόν δέχεται καί τόν ἀγκαλιάζει σάν μιάν δύναμη, πού ὠθεῖ κι' αὐτὴ πρὸς τὸ «παρόν». Φιλοσοφεῖν θὰ εἴπῃ νὰ μάθουμε νὰ πεθαίνουμε· ὅχι ὅμως ἔτσι, ὥστε ἡ σκέψη τοῦ θανάτου νὰ μὲ κάνῃ ἀπὸ φόβο νὰ χάνω τὸ «παρόν», μὰ ἔτσι ὥστε μὲ τὴν ἀέναη δραστήρια πλήρωση τῆς ζωῆς μου ἐπάνω στὰ μέτρα τῆς ὑπερβατικότητός νὰ ἐξαίρω τὸ παρόν.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅσο περιορίζουμε τὰ πάντα σὲ ὅ,τι χωράει στὴν βιωτικὴ μονάχα μορφή, ἡ ὑπερβατικότητα χάνεται ἀπὸ μπροστά μας καὶ δὲν εἶνε τίποτα.

Κ' ὑπερβατικότητα ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριά εἶνε γιὰ μᾶς τὸ πᾶν, ἐφ' ὅσον ἡ βιωτικὴ μας ὑπαρξὴ καὶ τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι τῆς ἀνάγονται στὸν ὑπερβατικὸ χῶρο καὶ ἰσχύουν ὡς συνθηματικὰ σημεῖα τοῦ ὑπερβατικοῦ.

Μὲ τὸν φιλοσοφικὸ δρόμο, πού πήραμε, διατυπώσαμε μὲ σκέψεις τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς πραγματικότητας, μὰ δὲν ἐκτελέσαμε τὴν ἀπόδειξη οὐσιαστικά. Ἡ φιλοσοφία προβάλλει σάν ἓνας λογισμός, πού δὲν ἔχει δραστικότητα καὶ πού ἀπογοητεύει: πουθενὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρῃ ἡ φιλοσοφία «τὴν» πραγματικότητα. Ἡ φιλοσοφία προϋποθέτει, ὅτι ὁ διανοούμενος ἄνθρωπος ζητάει νὰ ἐξάρῃ μὲ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμό καὶ νὰ ὑψώσῃ στὸ ἐπίπεδο τῆς διαύγειας καὶ τῆς σταθερῆς συνέχειας ὅ,τι εἶχε κι' ὅλας μέσας του κι' ὅτι ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ· ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ξεκινήσῃ ἀπ' τὴν προϋπόθεση, ὅτι ὁ διανοούμενος ἄνθρωπος ζητάει ν' ἀποκτήσῃ κᾶτι, πού μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐγνώριζε καὶ πού δὲν θὰ μπορούσε ἀπὸ μόνος του ποτὲ νὰ γίνῃ. Τὴν ἐπιστροφὴ στὴν πραγματικότητα πρέπει στὸ τελευταῖο καὶ ἀποτελεσματικὸ τῆς βῆμα νὰ τὴν ἐπιχειρήσῃ ὁ κάθε ἄνθρωπος μόνος του μ' ἓναν τρόπο, πού δὲν μπορεῖ νὰ προκαθορισθῇ. Φιλοσοφικὰ μπορούμε νὰ δείξουμε μονάχα τὸν δρόμο, μπορούμε νὰ πλησιάσουμε μὲ τὴν ἀλήθεια τὴν πραγματικότητα, μπορούμε νὰ συλλάβουμε μονάχα τὸ εἶναι ἐκεῖνο, πού πάντα εἶνε παρόν καὶ πού ὅμως ποτὲ δὲν ἀποκαλύπτεται καθολικά.

Μιὰ πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὴ ἐλπίδα γεννάει ἡ θεωρησκέψια. Τὴν πραγματικότητα, πού ὅλα τὰ κρατάει καὶ τὰ στηρίζει, τὴν γνωρίζ-

ζουμε μέσ' στὴ θρησκεία σὰν καὶ τὸ ἀπόλυτα βέβαιο, σὰν καὶ, ποὺ μιὰ ὑπέρτατη ἐξουσία τὸ ἔχει ἐγγυηθῇ, σὰν μιὰ πίστη πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὴ ἀπ' τὸν φιλοσοφικὸ λογισμό. Στὴ θρησκεία ἡ πραγματικότητα ἔχει μονάχη τῆς ἀποφανθῇ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ἔχει συλληφθῇ στὸ μῦθος καὶ στὴν ἀποκάλυψη.

Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴ γένεση τοῦ μῦθου. Καὶ δὲν μπορεῖ, γιατί ὁ μῦθος, ὅταν προβάλλῃ, ἔχει μέσα του καὶ ὅλας τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιῇ τοὺς μύθους μονάχα γιὰ νὰ παίξῃ μέσ' στὸ χῶρο τους καὶ μπορεῖ ἔμμεσα μόνον νὰ γεννάει βεβαιότητες. Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ ἐπίσης ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἀποκάλυψη. Καὶ δὲν μπορεῖ, γιατί ὅσες φορὲς προβάλλει ἡ ἀποκάλυψη, ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα μιλάει ἀπὸ μέσα τῆς. Ἄν ὑπάρχῃ στὴν ἀποκάλυψη ἡ πραγματικότητα, ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς δὲν ἔχει παρὰ νὰ σιωπήσῃ· ἡ λειτουργία του ἀρχίζει ὅμως ἀμέσως, μόλις προβάλουν στὸν κόσμον κρίσεις, ἰσχυρισμοί, αἰσθητὰ φαινόμενα, αἰτήματα.

Τὴ θρησκεία θὰ τὴν χαρακτηρίσουμε σύμφωνα μὲ τὴν μορφή, ποὺ παίρνει, ὅταν τὴν ἀντικρύζουμε ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐπομένως ἀπ' ἔξω. Ἄν καὶ οἱ ὅψεις αὐτὲς τῆς θρησκείας παράγονται ἀναπότρεπτα, μ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ἐπιφύλαξη, ὅτι εἶνε ἀνεπαρκεῖς καὶ ὅτι τὶς ἀποκτοῦμε μάλιστα, προσπερνώντας ἴσως τὴν πραγματικότητα, ποὺ ὑπάρχει στὴ θρησκευτικὴ πίστη. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ θὰ μᾶς ἀρκέσουν γιὰ τὸ σκοπὸ μας. Τὰ τρία παραδείγματα ὑπερβατικῆς φιλοσοφικῆς ἐνέργειας μὲ κατεύθυνση τὴν πραγματικότητα θὰ μᾶς χρησιμεύσουν ὡς βάση.

1. Ὅπου ὑπάρχει φανερὰ δεδομένη μιὰ πραγματικότητα στερημένη ἀπὸ κάθε δυνατότητα, πρέπει ἡ πραγματικότητα αὐτή, ἂν ὑπάρχῃ γιὰ μᾶς, ν' ἀποκτήσῃ μιὰ γλῶσσα καὶ νὰ μᾶς μιλήσῃ. Ἀφοῦ ὅμως ἡ γλῶσσα εἶνε καὶ αὐτὴ μιὰ νοητικὴ ἐνέργεια καὶ ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό τῆς εἶνε καὶ αὐτὸ καὶ τὸ νοητό, ἀναγκαστικὰ ἡ γλῶσσα αὐτὴ θὰ διανοηθῇ τὸ Πραγματικὸ ἀμέσως σὰν καὶ τὸ Δυνατό, ποὺ ἐπραγματοποιήθηκε σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς δυνατότητες.

Ὁ τύπος ἐκεῖνος τῆς γλώσσας, ποὺ θάφθανε στὸ σημεῖο νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀπόλυτο «ἔτσι εἶνε» τῆς πραγματικότητας, ὁ τύπος αὐτός

θᾶπρεπε νὰ πάρῃ τὴ μορφὴ μιᾶς νοητικῆς ἐνέργειας, ποὺ ἐνῶ θὰ ἐσημειώνονταν θᾶπρεπε ταυτόχρονα νὰ παύσῃ νὰ νοῇ.

Ἐνας τέτοιος τύπος εἶναι π. χ. ὁ μῦθος καὶ τὸ παραμύθι. Μᾶς διηγοῦνται μιὰν ἱστορίαν καὶ μάλιστα διόλου πραγματικά (δηλαδὴ χωρὶς καμμιάν ἐπαρκῆ οὐσιώδη συνοχή, ποὺ μ' αὐτὴν ἀκριβῶς προβάλλουν τὰ γενόμενα ὡς νοητά, προβάλλουν δηλαδὴ σὰν κάτι, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ κι' ἄλλιῶς), μᾶς διηγοῦνται λοιπὸν μιὰν ἱστορίαν σὰν ἓνα ἀπόλυτο συμβεβηκός, ποὺ στὸ ἀφηγηματικὸ τοῦ ξετύλιγμα δὲν μᾶς γίνεται αἰσθητὴ παρὰ μόνο ἡ πραγματικότητα τοῦ «ἔτσι εἶνε», τοῦ «ἔτσι συνέβη»· τὸ ἐρώτημα γιὰ μιὰν ἄλλην δυνατότητα δὲν προβάλλει διόλου. Ἡ πραγματικότητα ὡς ἀκατανόητη γίνεται ἀσπαστὴ αὐτονόητα. Ἡ μορφὴ, ποὺ μέσα της γίνεται αἰσθητὸ τὸ σύνολο τῆς πραγματικότητος, εἶνε μιὰ ἐποπτεία στερημένη ἀπὸ κάθε ἔννοια κι' ἀπὸ κάθε γενικότητα νοητικὴ. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ μῦθος καὶ τὸ παραμύθι μποροῦν νὰ ἔχουν ἓνα ἀπέραντο βάθος καὶ μιὰν ἀτελεύτητη νοηματικὴ οὐσία, ὅσο πιὸ ἀνεξήγητα εἶνε τὰ λόγια τους κι' ὅσο λιγώτερο νόημα ἔχουν, ἂν μετρηθοῦν μὲ τὰ μέτρα τῆς λογικῆς συνέπειας, τῆς αἰτιότητος καὶ τοῦ σκοποῦ.

Ὁ μῦθος ὅμως καὶ τὸ παραμύθι εἶνε ἓνας τύπος μονάχα τῆς γλώσσας, ποὺ διαθέτει ἡ πραγματικότητα. Γενικὸ εἶνε τὸ κῦρος τῆς ἐξῆς ἀλήθειας: Ὅ,τι μπορούμε νὰ ἀφηγηθῶμε σὰν μιὰν ἀπλὴ ἱστορίαν, αὐτὸ εἶνε ὅπωςδήποτε ἡ πραγματικότητα. Πραγματικότητα εἶνε π. χ. τὸ ὅτι κάτι ὑπάρχει κι' ὅτι τὸ κάτι, ποὺ ὑπάρχει, δὲν μπορεῖ νὰ εἶνε τὸ τίποτα. Καὶ τὸ «ἔτσι εἶνε» τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ τὰ πρωταρχικὰ φαινόμενα ὡς ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς πραγματικότητος, αὐτὰ ὅλα εἶνε «ἡ» πραγματικότητα.

Μόνῃ ἡ γλῶσσα τῆς φαντασίας — ἔτσι φαίνεται — πετυχαίνει τὴν πραγματικότητα, ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ κάθε ἔρευνα.

Μόνο στὴν περίπτωσιν, ποὺ ἀκοῦμε τὸ εἶναι σὰν ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο, νοιώθουμε μὲ τὴν ἀκοή μας τὴν πραγματικότητα. Στὸ ἀκουσμά σημειώνεται κάτι σὰν μεταμόρφωση: καὶ δὲν νοιώθουμε μονάχα τὴ διαφάνεια, μὰ εἰσδύουμε στὴν ἀβάσιμη ἀναγκαιότητα, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸ ἀντίθετο τῆς δυνατότητας.

Ἡ γλῶσσα τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος εἶνε κάτι τὸ ἀντι-

κειμενικό, πού ἡ πηγὴ του δὲν μπορεῖ σὲ τίποτε ἄλλο ν' ἀναχθῇ :

Γιὰ τὴν φιλοσοφία εἶνε ἡ γλῶσσα τῶν συνθηματικῶν σημείων. Γιὰ τὴν θρησκεία εἶνε ἡ παρουσία τοῦ πραγματικοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου μέσα στὸ μῦθος καὶ στὴν ἀποκάλυψη.

Τὸ συνηθισμένο δίλημμα, πού ἡ γνωρίζει ἓνα μὴ πραγματικὸ σύμβολο τῆς φαντασίας ἢ γνωρίζει μιὰν αἰσθητὰ ἐνσώματη πραγματικότητα, τὸ δίλημμα αὐτὸ μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἐκτιμήσουμε πέρα γιὰ πέρα ὡς μέσα στὴν πηγὴ του τὸ θεμελιακὸ γεγονός, πού ἀναφέρουμε.

Στὴν περίπτωσή μας σημειώνονται καὶ τὰ δυὸ μαζί: καὶ ἡ πραγματοποίηση, πού φθάνει ὡς τὴν αἰσθητὴ μορφή—παράδειγμα ὁ ἀναστὰς Ἰησοῦς πού προβάλλει ξαφνικὰ στὰ μάτια τῶν μαθητῶν Του, περνώντας ἀνάμεσα ἀπὸ θύρες σφαιλιστές, καὶ πού στῆς πληγές Του ὁ ἄπιστος Θωμᾶς ἀπλώνει κι' ἀκουμπάει τὰ δάχτυλά του—, μὰ καὶ τὸ δεύτερο σημειώνεται, δηλαδή ὁ ἄϋλος σχηματισμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ συμβόλου, πού δίχως καμμιὰ πραγματικὴ παρουσία γοητεύει, μὰ πού, ἀντλώντας ἀπ' τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ παραδόσεων ἱστορικῶν, προβάλλει πάντα καὶ μὲ μιὰν ἄλλη μορφή.

Ἀπέναντι ὅμως κι' ἀπ' τίς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις ἡ μᾶλλον πρὶν ἀπὸ τίς δυὸ ὑπάρχει τὸ Πηγαῖο: Ἡ πραγματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθῇ παρὰ μόνο μὲ τὴν «πιστεύουσαν» αἴσθησιν, μὲ τὴν «πιστεύουσαν» ἐμπειρία, Παροῦσα εἶνε βέβαια ἡ πραγματικότητα, μὰ εἶνε παροῦσα μόνο καὶ μόνο στὴν περίπτωσιν ἐκείνη, πού μπορεῖ ὁ ἑαυτός μας μὲ τὴν ἴδια του τὴν πραγματικότητα νὰ τὴν νοιώσῃ.

Ψυχολογικὰ πρόκειται γιὰ παραστάσεις, πού στηριγμένη ἡ πίστις ἐπάνω τους πετυχαίνει τὴν πραγματικότητα. Ἄν περιορισθῶ ὅμως στὶς παραστάσεις αὐτὲς καὶ νομίσω, ὅτι μπορῶ μ' αὐτὲς μονάχα νὰ συλλάβω καὶ νὰ κατανοήσω τὸ περιεχόμενο, πού ἔχει μιὰ πίστις, τότε πέφτω σὲ βαρεῖα πλάνη: ἀπ' τὰ μάτια μου διαφεύγει ἔτσι ἡ πραγματικότητα ἀκριβῶς, πού εἶνε παροῦσα μέσ' στὴν πίστιν. Ἡ πίστις δὲν βασίζεται στὴν παράσταση, ἀλλὰ βασίζεται στὴν πραγματικότητα τοῦ «πιστευομένου». Ὅπως νοιώθουμε τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου μὲ τίς αἰσθήσεις, ἔτσι νοιώθουμε καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ Ὑπερβατικοῦ μὲ τὴν πίστιν, εἴτε τὴν φιλοσοφική, εἴτε τὴν θρησκευτική. Ἐνας ἰδεα-

λισμός, πού στηρίζεται στην πλάνη, μεταβάλλει τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, καθὼς καὶ τὸν κόσμον τῆς «πίστεως», σ' ἓνα ψεύτικο φαινόμενο, διδάσκοντας, ὅτι κ' οἱ δυὸ κόσμοι εἶνε δημιουργήματα τοῦ συνειδότος. Ἡ φιλοσοφία ὁμῶς ἀτενίζει τὴν πραγματικότητα.

Ὅπου ἐπομένως ὑπάρχει παροῦσα μιὰ ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, ἐκεῖ τὴν τέτοια πραγματικότητα δὲν μπορεῖ καμμιά λογικὴ διαφώτιση νὰ τὴν ἀφανίσῃ. Κ' ἡ πιὸ καθαρὴ διαφώτιση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καταστρέφοντας τὶς δεισιδαιμονίες καὶ τὶς συγχύσεις, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν αἰσθητότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου.

Στὴ θρησκεία κυριαρχεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ τάση (ὅσο μπορούμε βέβαια ν' ἀτενίσουμε τὴν θρησκεία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας) νὰ συλλαμβάνεται στὸν κόσμον τὸ Ὑπερβατικὸ σὰν κατὰ τὸ αἰσθητὸ μερικόν, δηλαδὴ σὰν τὸ εἰδικὸ ἱερό. Γιὰ τὴν φιλοσοφία ἀντίθετα ἡ σύλληψη τῆς ὑπερβατικότητας μπορεῖ νὰ σημειωθῇ σὲ ὅποια. Δῆποτε αἰσθητὴ μορφή καὶ μάλιστα μέσ' ἀπ' τὴν πηγὴ τῆς ἱστορικῆς πολλαπλῆς ἐλευθερίας. Κατ' ἀρχὴν μποροῦν ὅλα νὰ γίνουν ἱερὰ καὶ τίποτα δὲν εἶνε γενικὰ γιὰ ὅλους ἀποκλειστικὰ ἱερὸ. Στὴ θρησκεία μ' ἄλλα λόγια τὸ πραγματικὸ σύμβολο τοῦ συνθηματικοῦ σημείου φαίνεται, ὅτι καταλήγει στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα τοῦ Ὑπεραισθητοῦ. Τὸ δῖλημμα, πού ἀπορρίψαμε πιὸ πάνω, προβάλλει πάλι, δίχως νὰ τὸ θέλουμε, ὅταν ἀντιμετωπίζονται τὰ θρησκευτικὰ περιεχόμενα — ἡ λατρεία, τὰ δόγματα καὶ οἱ θεσμοὶ — ἀπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας. Ὅποιος φιλοσοφεῖ μπορεῖ ἴσως ν' ἀγκαλιάζῃ μ' ὅλη του τὴν θέρμη τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας του. Καὶ μπορεῖ νὰ τὰ προστατεύῃ ἀπὸ κάθε προσβολή. Τὰ σύμβολα τοῦ μιλοῦν ἴσως μ' ἓνα μοναδικὸ τρόπο καὶ ὥς σημεῖα μιᾶς πραγματικότητας μπορεῖ νὰ τοῦ γίνονται τόσο πιὸ ἀνεξερεῦνητα, ὅσο πιὸ πολὺ ζητάει νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ. Πάντως τὰ σύμβολα αὐτὰ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ τοῦ διαφυλάξουν τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ εἰδικῆς ἱεροῦ. Σύμβολα μένουν γι' αὐτὸν μόνο καὶ μόνο μὲ τὸ γεγονός, ὅτι εἶνε ἄπειρα, δηλαδὴ ὅτι δὲν μποροῦν νὰ κλεισθοῦν μέσα σὲ καμμιά δογματικὴ καὶ σὲ καμμιά σκόπιμα διαμορφωμένη πράξι.

Τὸ συνθηματικὸ σημεῖο εἶνε γιὰ τὴν φιλοσοφίαν ἡ μορφή τῆς ὑπερβατικῆς στὸν κόσμον πραγματικότητας, στὸν κόσμον, πού ὅλα μποροῦν νὰ εἶνε σημεῖα συνθηματικὰ κι' ὅπου ἀπ' τὴν ἄλλή μερὶς τί-

ποτε δὲν εἶνε ἀναγκαστικὰ γιὰ τὴν διάνοια ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο. Τὸ συνθηματικὸ σημεῖο δὲν μπορεῖ μὲ τίποτε ἄλλο νὰ ἐρμηνευθῇ. Παύει ὅμως καὶ ν' ἀποτελῇ ἓνα συνθηματικὸ σημεῖο καὶ γίνεται μιὰ πραγματικότητα ἐμπειρική, ὅταν ζητάει νὰ προβάλῃ σὰν μιὰ χεροπια-
στή ἐγκόσμια παρουσία τοῦ ἱεροῦ.

2. Φιλοσοφικὰ μπορεῖ πάντα νὰ συλληφθῇ ἡ ὑπερβατικότητα μέσ' ἀπ' τὴν ἱστορικὴ πηγὴ της καὶ δὲν παρουσιάζεται ἄλλως τε στὰ μάτια μας παρὰ μόνο ἱστορικά. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει πάλι, ὅτι δὲν μπορεῖ ἡ ἀντικειμενικὴ παρουσία της νὰ ἀποκτήσῃ κῦρος κι' ἀληθυσὺν γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Γιὰ τὴν θρησκεία ἀντί-
θετα πού βασίζεται στὴν ἀποκάλυψη, ἡ ὑπερβατικότητα εἶνε περιορι-
σμένη μέσα στὸ ἱστορικὸ «ἐφ' ἀπαξ», πού τὸ κῦρος του εἶνε ἀντικει-
μενικὸ κ' ἀπόλυτο γιὰ ὅλους κι' ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν μα-
καριότητα τοῦ καθενός.

Ἀπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, ἡ τέτοια στάση προκαλεῖ μιὰ με-
ταμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς ἱστορικότητας. Τὸ βάθος τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ νοήματος εἶνε τοῦτο : ὅτι ζητάει νὰ συλλάβῃ τὴν ἀνυ-
πέρβλητη βάση τῆς ὑποστασιακῆς «πίστεως» μέσ' στὴν ἱστορικότητα.
Ἦδη ἡ μεταμόρφωση, πού ἐννοοῦμε, μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα
τὴν ἀπώλεια τῆς ὑποστασιακῆς ἱστορικότητας. Γιατὶ ἡ ἱστορικότητα
αὕτη θὰ χάσῃ ἀναγκαστικὰ τὴν ἐπαφὴ της μὲ τὴν ἄμεση ὑπερβατικὴ
πηγὴ της, ὅταν—ἀντὶ νὰ ζῶ τὴν ὑπόστασή μου μέσ' στὴν δική μου
πραγματικὴν ἱστορικότητα—τὴν ἀφίνω νὰ βουλιάξῃ στὸ βυθὸ τῆς μιᾶς
καὶ παγκόσμιας ἱστορικότητας. Πιστεύοντας στὴν ἀπόλυτη πραγματι-
κότητα μιᾶς ὠρισμένης—εἰδικῆς ἄλλως τε κι' αὐτῆς — ἱστορικότητας,
πού εἶνε ταγμένη ν' ἀπορροφήσῃ κάθε ἄλλη ἱστορικότητα, κόβω κάθε
δυνατὴ ἐπικοινωνία πρὸς ὁποιαδήποτε ἄλλη ἱστορικότητα.

Ὅ,τι δόθηκε στὸν καθένα μας σὰν ἡ ἱστορικότητά του, σὰν ἡ μνήμη
του, σὰν τὸ δικό του τὸ «Ἐν», ὅ,τι ἀντικρύζει ὁ καθένας μας στὸ
ὄριο τοῦ ἑαυτοῦ του, αὐτὸ εἶνε βέβαια συνυφασμένο ἄρρηκτα μὲ μιὰ
καθολικὴ (κοινὴ γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους) παράδοση, μὲ μιὰ παρά-
δοση, πού γίνεται τόσο πιὸ βαθειά, ἀφυπνιστικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ,
ὅσο πιὸ πολλὰς ἀνθρώπινες δυνατότητες καὶ πραγματικότητες ἱστορι-
κῆς ζωῆς ἀγκαλιάζει μέσα της. Ἡ κοινὴ ὅμως αὕτη παράδοση δὲν

ἐπιρέπεται ποτὲ ν' ἀπολυτοποιηθῇ, ὑψώνοντας τὸν ἑαυτό της στὴν μιὰ καὶ στὴν ἀπόλυτη παγκόσμια ἱστορικότητα. Καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀπολυτοποιηθῇ γιὰ δυὸ λόγους: πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ λόγου κάθε ἄλλη ἱστορικότητα καὶ γιὰ νὰ μείνῃ ἀδιάκοπα ἀνοιχτὸς ὁ δρόμος τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀμφισβητήσεων καὶ δεύτερον γιὰ νὰ μὴ χάσῃ ἡ ἀναντικατάστατη ἱστορικότητα τοῦ καθενὸς τὴν ἀμεσότητα καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῆς ὑπερβατικῆς πηγῆς της κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ μιᾶς καθολικῆς παγκόσμιας ἱστορικότητας.

Μὲ τὴν θέσπιση μιᾶς ἀπόλυτης παγκόσμιας ἱστορικότητας μεταμορφώνεται ἡ ὑπόσταση, ποὺ πραγματοποιεῖ ἱστορικὰ τὸν ἑαυτό της μέσ' στὴν ἐλευθερία, ποὺ εἶνε ἀνοιχτὴ γιὰ νὰ δεχθῇ καὶ ἀπ' ἔξω ὅ,τι εἶνε πηγαῖο καὶ ποὺ εἶνε προσανατολισμένη στὸ ἀπέραντο, σὲ μιὰν ὑπόσταση, ποὺ κλείνει τὸν ἑαυτό της μέσα σὲ μιὰν ὠρισμένη καὶ δεσμευτικὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὲς πλήρωση, μέσα σὲ μιὰ πλήρωση, ποὺ ἀρνιέται ὅλες τὶς ἄλλες πηγές. Γιὰ τὴν φιλοσοφία σημαίνει ἡ στάση αὕτὴ τὴν ἐγκατάλειψή τοῦ Λόγου.

3. Ἀπ' τὴν σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας μεταμορφωμένη φαίνεται στὴ θεωρησκεία καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας. Ἡ ἐνότητα γίνεται μέσ' στὸν κόσμον μιὰ ὁρατὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἐνότητα. Πιστεύοντας στὴν ἀποκάλυψη, συλλαμβάνω τὸ «Ἐν» σὰν μιὰν ἐνότητα, ποὺ εἶνε στὴν ὠρισμένη ἱστορικὴ μορφή της γιὰ ὅλους τὸ «Ἐν» καὶ πού, μ' ὅλη τὴν ἱστορικότητά της, ἀνάγεται στὸ ἐπίπεδο τοῦ καθολικοῦ κύρους. Τὴν ἐνότητα αὕτην τὴν βλέπω στὸν παραδεδομένο θεσμό τῆς ἐκκλησίας καὶ πιστεύω στὴν ἐκκλησία σὰν στὴν ὁρατὴ ἐπιφάνεια τῆς ἐνότητας. Δὲν ἀνήκω πιά ἱστορικὰ στὴ δική μου τὴν ἐκκλησία, ἀλλ' ἀνήκω ἀπόλυτα στὴν ἐκκλησία, ποὺ εἶνε ἡ καθολικὴ καὶ μόνη ἀληθινή. Ἔτσι ἡ παρουσία της δὲν εἶνε πιά γιὰ μένα ἡ παρουσία μιᾶς ὑποστασιακῆς ἱστορικότητας μέσα σὲ ἄλλες πολλὲς ὑποστάσεις, μὰ εἶνε οἱ κόλποι, ποὺ ἀγκαλιάζουν τὰ πάντα. Οἱ ἀκόλουθες συνέπειες δείχνουν καθαρὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς ἐνότητας:

— Ἡ ἐξουσία δὲν ζῇ πιά μέσα σὲ μιὰν ἱστορικὴ πάλη, μὰ εἶνε μιὰ καὶ ἀπόλυτη.

— Πιστεύοντας σὲ μιὰ βίβλο τοῦ παρελθόντος, δὲν πιστεύω ὅπως τὸ κάνω ὅταν ἀντικρῶ τὰ μεγάλα περιεχόμενα ἄλλων βιβλίων, ἀλλὰ

πιστεύω στὴν βίβλο αὐτὴν ὡς τὴν μοναδική, ποὺ μέσα της ἐσημειώθη-
κε ἅμεσα ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ· καὶ πιστεύω σ' αὐτὴν τὴν βίβλο,
γιατὶ ἡ ἐκκλησία μου, ὡς ἡ ὁρατὴ ἐγγύηση, τὴν ἐκήρυξε ὡς τὴν μόνη
ἱερὴ βίβλο κι' ἀπαιτεῖ τὴν τέτοια πίστη.

—Ὅλες τὶς ἄλλες φάσεις ἱστορικῆς «πίστεως» πρέπει νὰ τὶς θεωρῶ
ψεύτικες ἢ πρέπει ἔστω νὰ τὶς θεωρῶ κι' αὐτὲς ἀληθινές, ἐφ' ὅσον
ὑπάρχουν μέσα τους σκόρπιοι πυρῆνες τῆς ἀλήθειας, ποὺ ὅμως μονάχα
μέσ' στὸ πλαίσιο τῆς μιᾶς καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας ἔχουν ξεκαθαρι-
σθῇ κι' ἀποκτήσανε τὴν οὐσιαστικὴ τους τὴν ἀλήθεια.

—Οὔτε γιὰ μένα, οὔτε γιὰ κανέναν ἄλλον δὲν ὑπάρχει σωτηρία
ἔξω ἀπ' τὴν μιὰ κι' ἀληθινὴ ἐκκλησία.

—Ἡ ἐνότητα δὲν γίνεται πιά αἰσθητὴ μὲ τὸ ρῆγμα, μὰ ὑπάρχει
ἐνσωματωμένη καὶ συμπληρωμένη· καὶ βρίσκεται ἡ ἐνότητα αὐτὴ στὴ
μορφὴ τῆς μιᾶς καὶ ὁρατῆς ἁγίας ἐκκλησίας καὶ στὴν ἀπόλυτη ἱκανο-
ποίηση, ποὺ νοιώθω, ἀνήκοντας στοὺς κόλπους της.

Ὁ τρόπος, ποὺ ἀκολουθήσαμε, ζητώντας νὰ διακρίνουμε τὴ θρη-
σκεία ἀπ' τὴ φιλοσοφία, γεννάει—ἂν ὑπολογίσουμε πρὸ πάντων τὴν
ἀπέραντη ἱστορικὴ πραγματικότητα τῆς θρησκείας—διάφορα ἐρωτή-
ματα, ποὺ προσβάλλουν τὸ νόημά καὶ τὸ κῦρος τοῦ φιλοσοφικοῦ λο-
γισμοῦ καὶ ποὺ τὸ προσβάλλουν μάλιστα μὲ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ φι-
λοσοφικὸς λογισμὸς βρίσκεται σὲ μιὰ μεγάλη ἀπόσταση ἀπ' τὴν πραγ-
ματικότητα.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα:

Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς θρησκείας μαρτυροῦν ὁ ἥρωϊκὸς πόνος καὶ ἡ
ἥρωϊκὴ δράση, ἡ τέχνη καὶ ἡ ποίηση, καθὼς τέλος καὶ ἡ ἔκτακτη
ἐκείνη διανοητικὴ ἐνέργεια, ποὺ ἀποτυπώνεται ὡς θεολογία. Ἡ προ-
προσέγγιση στὴν πραγματικότητα τοῦ Ὑπερβατικοῦ, μιὰ ἑξαιρετικὰ
μεγάλῃ προσέγγιση, ὀφείλεται στὴν πίστη καὶ στὰ δημιουργήματά της.

Μπορῶ τάχα μὲ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμὸ νὰ προσ-
εγγίσω τὴν πραγματικότητα τόσο, ὅσο τὴν προσεγ-
γίζω μὲ τὴν θρησκεία; Κατέχει τάχα ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς
μονάχος του τὴν τέτοια πραγματικότητα ποὺ ἀπὸ μέσα της μπορούμε
ν' ἀντλοῦμε τὴ ζωὴ μας καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ κρατηθῇ ὀρθία, σὰν τὴν

θησκευτική πραγματικότητα, μέσα σὲ ὁποιεσδήποτε περιστάσεις :

Ἡ ἀπάντηση εἶνε ἡ ἑξῆς: Τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκείας δὲν μπορούμε νὰ τὴν φθάσουμε μὲ τὴν φιλοσοφία. Ἡ πραγματικότητα αὕτη εἶνε καὶ διαφορετικὸ—ἴσως μάλιστα καὶ περισσότερο—ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει ν' ἀντιπαραθέσῃ μιὰ πραγματικότητα προικισμένη μὲ μιὰν ἰσοδύναμη θετικότητα. Καὶ μ' ὅλα ταῦτα δὲν λείπει κι' ἀπ' τὸν φιλοσοφικὸ λογισμό ἡ θετικότητα καὶ μάλιστα μιὰ τέτοια, ποὺ ὁ θεμελιακὸς χαρακτήρας τῆς, ἂν δὲν χάνεται, κινδυνεύει πάντως μέσ' στὴν θρησκεία.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις εἶνε ἡ οὐσία μιᾶς προσωπικῆς ζωῆς· εἶνε ἡ πραγματικότητα τοῦ φιλοσοφοῦντος μέσα στὸ δικό του ἱστορικὸ βάθος, ποὺ μέσα ἐκεῖ δέχεται τὸν ἑαυτό του ὡς δῶρο.

Μὲ τὸν φιλοσοφικὸ λογισμό νοιώθω τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ χωρὶς καμμιὰ μεσολάβηση· τὴν νοιώθω στηριγμένος στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου καὶ τὴν νοιώθω μάλιστα σὰν τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ἀκριβῶς, ποὺ δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος ὡς ὁ ἑαυτός μου.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις—ἀνίκανη νὰ ὀδηγήσῃ σὲ θεσμοὺς καὶ ἱκανὴ ὅμως ἴσως νὰ μπῇ σὲ ὁποιονδήποτε θεσμό—ἐκφράζεται καὶ ζῇ μέσα στὴν κοινωνία τοῦ φιλοσοφικοῦ κράτους τῶν πνευμάτων, μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀδιάκοπη πνευματικὴ συναλλαγή, μέσα σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο τῆς μιᾶς κ' ἐνιαίας philosophia perennis, ποὺ ὅλοι τῆς ἀνήκουν καὶ ποὺ κανένας δὲν τὴν ἔκανε κτῆμα του, μέσα σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ποὺ δὲν συλλαμβάνεται ὀριστικὰ καὶ πού, μ' ὅλες τὶς ἑχθρὲς καὶ τὶς οὐσιαστικὰς διαφορὰς, ἐνώνει καὶ συνδέει τοὺς πάντας.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις εἶνε ἡ ἀπαραίτητη πηγὴ κάθε γνήσιου φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ. Μέσ' ἀπ' τὴν πίστις αὕτη πηγάζει ἡ κίνησις τῆς ζωῆς μας μέσ' στὸν κόσμος, ἡ κίνησις, ποὺ γίνεται γιὰ νὰ γνωρίσουμε καὶ νὰ ἐρευνήσουμε τὶς ἐκδηλώσεις τῆς πραγματικότητος καὶ γιὰ νὰ φθάσουμε ἔτσι φωτεινότερα στὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου. Ἡ πηγὴ, ἡ κίνησις καὶ ὁ σκοπὸς πραγματοποιοῦνται πάντα μόνο καὶ μόνο σὲ μιὰν ἱστορικὴν κι' ἀνεπανάληπτη μορφή.

Ἡ φιλοσοφικὴ πίστις, ποὺ μέσα τῆς συλλαμβάνεται ἡ πραγματικότητα, δὲν εἶνε δογματικὴ κ' ἔτσι δὲν εἶνε ἱκανὴ νὰ προβῇ σὲ μιὰν ὁμολογία. Ἡ σκέψις εἶνε γιὰ τὴν φιλοσοφικὴν πίστις ἡ μετάβασις ἀπὸ

τὴν σκοτεινὴ πηγὴ πρὸς τὴν πραγματικότητα· σὰν ἀπλὴ σκέψη εἶνε ἐπομένως δίχως καμμιάν ἀξία κι' ἀποχιάει νόημα μονάχα μὲ τὴν διαφωτιστικὴ τῆς ἐπίδραση, καθὼς καὶ μὲ τὸν χαρακτῆρα, ποὺ ἔχει, ὡς ἐσωτερικὴ δράση, μὲ τὴν ἐξορκιστικὴ τῆς τέλος δύναμη.

Τὸ δεύτερο ἐρώτημα :

Τὰ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴν θρησκευτικὴν πραγματικότητα, τὰ εἶπαμε, ἀντικρούζοντάς τιν ἀπ' τὴν φιλοσοφικὴν σκοπιὰ κι' ὅχι ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς ἴδιας θρησκευτικῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶχαν τάχα τὰ λόγια μας ἓνα ἀπορητικὸ νόημα ; Δὲν ἀφήκανε τάχα νὰ δημιουργηθῇ ἡ ὑπόνοια, ὅτι μέσ' στὴν θρησκεία δὲν εἶνε τὰ πάντα ἐν τάξει καὶ ὅτι δὲν βασιλεύει μέσα τῆς ἡ ἀλήθεια ; Δὲν ἦταν τάχα ἡ στάση μας πολεμικὴ ἐνάντια στὴ θρησκεία ;

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ πρέπει νὰ δοθῇ ἡ ἐξῆς ἀπάντησις : Ἀναπότρεπτο εἶνε, ὅταν μιᾶμε γιὰ τὴν θρησκεία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας, νὰ θεωρῇ ὁ «θιγόμενος» τὰ λόγια μας ὡς ἀνοίκεια. Τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε, ἂν ἀντικρούζονταν κ' ἡ φιλοσοφία ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς θρησκείας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκείαμποροῦν νὰ κατανοηθοῦν μονάχα ἀπὸ ἐκεῖνον, ποὺ ἔχει γίνει, εἴτε μὲ τὴν φιλοσοφική, εἴτε μὲ τὴν θρησκευτικὴν πίστη, ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ποὺ φεύγει ἀπ' τὴν μιὰ πίστη καὶ πάει στὴν ἄλλη, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ κατανοῇ καὶ τὶς δύο, ἐπειδὴ ἐπέρασε κι' ἀπὸ τὶς δύο, αὐτὸ βέβαια δὲν εἶνε σωστό. Ὅποιος ἦταν φιλόσοφος κ' ἐπῆγε ἔπειτα στὴ θρησκευτικὴν πίστη, αὐτὸς—ἔτσι πρέπει νὰ ὑποθέσουμε—δὲν εἶχε ποτέ του φιλοσοφήσει σωστά. Ὅσο γιὰ τὸν φιλόσοφο, ποὺ κατάγεται καὶ ποὺ ἔφυγε ἀπ' τὴν θρησκευτικὴν πίστη, ἡ περίπτωσις αὐτοῦ ἀποκαλύπτει ἴσως τὴν ἔντασι, ποὺ ὑπάρχει μέσ' στὴν θρησκευτικὴν ἀκριβῶς πίστη.

Τὸ συμπέρασμα εἶνε, ὅτι ἡ φιλοσοφία προσδιορίζει μιὰ στάση, πού, ἂν μετρηθῇ μὲ τὴν ἰδέα μιᾶς μοναδικῆς καὶ καθολικῆς ἔγκυρης ἀλήθειας, ἔχει ἓνα χαρακτῆρα παράδοξο :

α) Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἀναγκασμένη ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ αἶτημα καθ' ἑ ἀλήθειας, ποὺ δὲν εἶνε φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία θίγεται κι' ἀπὸ ἐκεῖνο, ποὺ ἡ ἴδια ποτέ τῆς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ, μὰ ποὺ δίχως αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν κι' ἡ ἴδια ὅ,τι εἶνε. Γιὰ τὸν ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λογισμὸ ἡ σχέση του πρὸς τὴν θρησκευ-

τική πραγματικότητα, πρὸς τὴν πραγματικότητα, ποὺ συλλαμβάνεται μέσ' στὴν θρησκεία, μὰ καὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ πιστεύουν θρησκευτικά, εἶν' ἓνα πρόβλημα θεμελιακό.

β) Μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας διεξάγεται μιὰ πάλη. Ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ βιωτική πάλη, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μιὰ πάλη, ποὺ ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀλήθεια, ἐφ' ὅσον ἡ πάλη αὕτη δὲν διεξάγεται μὲ τὰ ὅπλα τῆς βίας, ἀλλὰ διεξάγεται μ' ἐπιχειρήματα, μὲ γεγονότα καὶ μ' ἐρωτήματα, ἀναγκαῖο εἶνε νὰ ἰσχύσῃ ὁ ἀκόλουθος κανόνας: ὅταν ἀντιπαρατάσσουμε μεταξὺ τους τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν θρησκεία, πρέπει νὰ τοποθετοῦμε καὶ τὶς δυὸ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀτενίζουμε τὴν μιὰ μὲ κῦρος ἀνώτερο καὶ τὴν ἄλλη μὲ κατώτερο.

Μιὰ φιλοσοφία, ποὺ ὁ φορέας της εἶνε ἄπιστος καὶ ποὺ εἶνε ἄπιστος, γιατί δὲν ζῇ ὑποστασιακά, μιὰ φιλοσοφία, ποὺ ὁ φορέας της ξεπέφτει σὲ μιὰν ἀδειανὴ διανόηση, σὲ μὴ πραγματικοὺς ἰσχυρισμούς, σιτὴν ἀπλὴ καὶ γυμνὴ ἐγκοσμιότητα καὶ ποὺ ἀπολυτοποιεῖ τὰ ὅσα συλλαμβάνει γνωστικά, μιὰ τέτοια φιλοσοφία ἔχει τόσο λίγη σχέση μὲ τὴν φιλοσοφία, ὅση σχέση ἔχει μὲ τὴν θρησκεία ἢ θρησκευτικὴ ἐκείνη δοξασία, ποὺ ἐκδηλώνεται σὲ μιὰ πνευματικὰ κενὴ αἰσθητὴ παρουσία ἑνὸς ὑποτιθέμενου Ὑπεραισθητοῦ. Στὴν περίπτωσιν αὕτη ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴ ρηχότητα τῆς φιλοσοφίας, ἐνάντια στὴ διαλυτικὴ ἐπίδρασή της κ' ἐνάντια στὸν στερημένο ἀπὸ κάθε σοβαρότητα χαρακτῆρα της εἶνε ἐξ ἴσου θεμιτός, ὅσο εἶνε ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ κι' ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴν δεισιδαιμονία τῆς θρησκείας, ἐνάντια στὴ δράση της ἐκείνη, ποὺ φανατίζει καὶ ποὺ καταστρέφει, ἐνάντια στὴν ὑποστασιακὴ κενότητα τῶν φορέων της.

Ἡ φιλοσοφία δὲν τρέφει ἐχθρότητα πρὸς τὴν θρησκεία, μὰ εἶνε ἀπλούστατα—κι' αὐτὸ διαφέρει—ξένη πρὸς τὴν θρησκεία. Ὁ φιλοσοφικὸς λογισμὸς μᾶς φέρνει σ' ἐπαφὴ μὲ μιὰ πηγὴ, ποὺ δὲν βρίσκει τὴν ἱκανοποιητικὴ τῆς ἐκδήλωση στὴ μορφὴ τῆς θρησκείας. Ἡ πηγὴ αὕτη βρίσκει τὴν πλήρωσή της μὲ μιὰ πραγματικότητα, ποὺ δὲν τὴν προσφέρει βέβαια ἡ φιλοσοφία, μὰ ποὺ μὲ τὴν φιλοσοφία μᾶς γίνεται αἰσθητή. Ἡ πραγματικότητα αὕτη μᾶς πλησιάζει τόσο ἀκατανόητα, ὅσο καὶ ἡ θρησκευτικὴ πραγματικότητα. Γιὰ τὸν «φιλοσοφοῦντα» καὶ

για τὸν κόσμον του εἶνε ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ἡ βάση, ποὺ ὅλα τὰ στηρίζει.

Μὲ τὸ νὰ εἶνε ἡ φιλοσοφία ξένη πρὸς τὴν θρησκεία δὲν δικαιούται, ὅσο μένει πιστὴ στὴν ἴδια της τὴν πηγὴ, νὰ πολεμήσῃ τὴν θρησκεία σὰν μιὰ πλάνη· ἡ φιλοσοφία, χωρὶς νὰ νοιώθῃ τὴν θρησκεία, τὴν ἀναγνωρίζει σὰν μιὰν ἀλήθεια κι' εἶνε πάντα πρόθυμη νὰ τὴν νοιώσῃ. Τὸ νὰ θίγεται ἀπ' τὴν θρησκεία, αὐτὸ εἶνε ἓνα στοιχεῖο συνυφασμένο μὲ τὴ ζωὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν θρησκεία εἶνε μιὰ πάλη, ποὺ ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας, μὴ καταλήγοντας σὲ μιὰν ἀποφασιστικὴ κατανόηση, αἴρεται μονάχη της. Ὁ «φιλοσοφῶν» θέλει νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θρησκείας καὶ θέλει νὰ τὴν διατηρήσῃ ὡς τὴν μοναδικὴ μορφή, ποὺ μέσα της διασώζεται ἡ οὐσιαστικὴ παράδοση καὶ μάλιστα ἡ παράδοση, ποὺ μαζί της εἶνε συνυφασμένη καὶ ἡ παράδοση τῆς φιλοσοφίας. Ὁ «φιλοσοφῶν» θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ συμμερισθῇ μὲ τὴν φιλοσοφία τὴν ἔνταση τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητας, μὰ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ γίνῃ ὁ πόλος, ποὺ δίχως αὐτὸν τοῦ φαίνεται νὰ βουλιάζῃ κ' ἡ θρησκεία.

Γιατὶ ὅσες φορὲς προβίλλει ἡ θρησκεία γενικοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ αἰτήματα, ποὺ διεκδικοῦν ἓνα καθολικὸ κῦρος στὸν κόσμον γιὰ ὅλους, τότε ἀρχίζει ἀναγκαστικὰ ὁ ἀγώνας, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ.

γ) Ἡ φιλοσοφία ἄλλως τε ξεκινάει ἀπ' τὴν προϋπόθεση, ὅτι ὁ φαινομενικὰ ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν θρησκεία λογισμὸς της δὲν ἀποτελεῖ στ' ἀλήθεια κανένα κίνδυνο γιὰ μιὰν ἀληθινὴ θρησκεία. Ὅ,τι δὲν στέκεται μπροστὰ στὸ λογισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γνήσιο· οὔτε ἐκεῖνο εἶνε γνήσιο, ποὺ ἀρνεῖται ν' ἀκούσῃ καὶ νὰ δεχθῇ ἐρωτήματα. Ὁ ἀμείλικτος λογισμὸς θὰ δώσῃ σὲ καθεὶ, ποὺ ἔχει μιὰ πραγματικὴ πηγὴ, τὴν πιθανότητα ν' ἀναπηδήσῃ διαυγέστερο καὶ φωτεινότερο. Μιὰ θρησκεία πάντως, ποὺ ἔχει ἐκτροχιασθῇ, εἶνε δίκαια ἐκτεθειμένη στὸν κίνδυνο τῆς προσβολῆς.

Τὸ τρίτο ἐρώτημα:

Ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων αἰώνων μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ ἀπώλεια τῆς θρησκείας μεταμορφώνει τὰ πάντα. Ἡ ἐξουσία, μὰ καὶ ἡ ἐξαίρεση ἀφανίζονται. Ὅλα πιά ἀμφισβητοῦνται καὶ φαίνονται ἔτοιμα νὰ σπά-

σουν. Τίποτα τὸ ἀπόλυτο πιά δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ προβάλλει ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὅλα εἶνε ἐπιτετραμμένα. Μαζὶ μὲ τὴν ἀμηχανία, ποὺ δὲν βρίσκει ἔδαφος γιὰ νὰ πατήσῃ, γεννιέται ταυτόχρονα κι' ὁ φανατισμός, ποὺ πάει καὶ στριμώχνεται σὲ μιὰ στενὴ γωνιὰ καὶ δὲν θέλει πιά νὰ σκέπτεται. Μὲ τὴ θρησκεία, ποὺ εἶνε ἡ παρουσία τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου, ἔξαφανίζεται ἡ καθ' αὐτὸ πραγματικότητα. Ἡ θρησκεία κατάντησε ἀνίσχυρη. Μοιάζει μὲ μιὰ μορφὴ, ποὺ ἀπ' ἔξω λάμπει ἀκόμα, μὰ ποὺ μέσα της ἔχει διαλυθῇ: μιὰ σπρωξιὰ λείπει γιὰ νὰ πέσῃ χωρὶς νὰ φέρῃ ἀντίσταση, θὰ πέσῃ ὅμως,—κι' αὐτὸ θὰ εἶνε τὸ θαυμαστὸ—μαζὶ μ' ἐκεῖνον, ποὺ θὰ δώσῃ τὴν σπρωξιὰ καὶ θὰ μεταβληθοῦν μαζὶ σὲ σκόνῃ.

Ὅλες οἱ δυνάμεις, ποὺ θέτουν σὲ κίνδυνο τὴ θρησκεία, θεωροῦνται ὡς ὀλέθριες γιὰ τὸν ἄνθρωπο γενικά. Στὶς δυνάμεις αὐτὲς συγκαταλέγουν οἱ πολλοὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἐπιστῆμες. Μὲ τὴν ἐκλαΐκευση τῆς φιλοσοφίας κατάντησε στοὺς τελευταίους καιροὺς νὰ γίνῃ κοινὸ κτῆμα ὅλων ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ κενὲς ἰδέες, ποὺ ἀνάγονται στὶς ἀρχὲς τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ποὺ πῆραν μιὰ μορφὴ δογματική. Μὲ τὴν συμμετοχὴ ἐπίσης ὅλων στὶς ἐπιστῆμες διαδόθηκε μιὰ δεισιδαιμονία γύρω σὲ ἀκατάληπτα ἐπιστημονικὰ περιεχόμενα.

Στοὺς ἴδιους αὐτοὺς καιροὺς ἐσημειώθηκε μιὰ ἀπώλεια στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ ἀπώλεια, ποὺ ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο φτωχότερο, ἐσημειώθηκε μάλιστα μιὰ ἀκατάσχετη πτώση κι' αὐτῆς ἀκόμα τῆς δυνατότητας τοῦ νὰ κατανοῇ τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, τὶς μοῖρες καὶ τὶς ἀνατάσεις, ποὺ κι' ὡς τὸν Ἰθ' αἰῶνα ἔξακολουθοῦσε νὰ τὶς ἐκφράζῃ μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἡ ποίηση κ' ἔξακολουθοῦσαν νὰ τὶς ἐνσαρκώνουν ἄνθρωποι ζωντανοί. Ἄν ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Δάντε, ὁ Σαίξπηρ καὶ ὁ Γκαῖτε, ἂν ὅλοι αὐτοὶ ἐνδιαφέρουν διαρκῶς λιγώτερο τὸν ἄνθρωπο, φταίει, λένε, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία. Μὲ ἰδέες ἐπιπόλαιες ἐδιδάξανε τὸν ἄνθρωπο — ἔτσι ἔξακολουθεῖ τὸ κατηγορητήριον — ν' ἀμφιβάλλῃ γιὰ ὅλα καὶ μὲ τὴν ἐκλογίκευση, ποὺ ἐπροκάλεσαν, ἐκρῦψανε πιά ἀπ' τὰ μάτια του κάθε βάθος. Τὸ καθετί, ποὺ ὑπάρχει, δὲν εἶνε πιά τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ ρηχὴ πραγματικότητα.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν εἶνε: πρέπει τάχα ν' ἀπορρίψουμε τὴν φιλοσοφία σὰν ἓνα ὀλέθριον καὶ ἀποσυνθετικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι;

Κι' ἅπαντ' αὖτε : Ἀμφίβολοι εἶναι πάντα οἱ τέτοιοι γενικοὶ ἰσχυρισμοί, πού ἀναφέρονται μὲ περιεχόμενο κατηγορίας σὲ αἰτιώδεις συνοχές. Οἱ ἰσχυρισμοὶ αὗτοὶ προκαλοῦν μιὰν ὑποβλητικὴ ἐντύπωση, μὰ δὲν στέκονται. Κουρασθῆκαμε πιά ν' ἀκοῦμε αὐτὲς τὲς ἀπαισιόδοξες ἢ αἰσιόδοξες καθολικὲς κρίσεις γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Σωστό εἶνε βέβαια νὰ θέλουμε νὰ γνωρίζουμε τὲς δυνατότητες καὶ νὰ διαισθανόμαστε τὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν ἀπέραντο χῶρο· πρὶν ὅμως ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ πράττουμε καὶ νὰ εἴμαστε ὅ,τι μποροῦμε· κι' ὅ,τι εἶνε ἀνάγκη σήμερον νὰ πραγματοποιηθῇ . . . , ὅ,τι δὲν ἐξαρτᾶται μ' ἄλλα λόγια ἀπὸ μιὰ κοσμοϊστορικὴ καθολικὴ γνώση.

Μέσα στὲς ἀποστολές, πού μᾶς ἐπιβάλλονται σήμερον, μιὰ ἀπ' τὲς πιὸ θεμελιακὲς εἶνε τὸ φιλοσοφεῖν. Καὶ μᾶς ζητάει τὸ φιλοσοφεῖν ν' ἀνοίξουμε τὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα του τὸν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ μᾶς ζητάει νὰ τολμᾶμε τὴν ἐπικοινωνία, στηριγμένοι σὲ κάθε νόημα ἀλήθειας, μέσα σὲ πάλῃ ἐρωτικὴ. Καὶ μᾶς ζητάει νὰ κρατᾶμε ὑπομονετικὰ τὸ Λόγο μπροστὸ σὲ καθεὶ—καὶ σὲ ὅ,τι ἄκόμα μᾶς στοιχίζει ἀποτυχίες καὶ ναυάγια—. Καὶ μᾶς ζητάει τέλος νὰ γυρίσουμε πίσω στὴν πραγματικότητα.—Εἶνε τάχα δυνατὴ ἡ τέτοια ἀποστολή ;

Ἐνα παλὴν ῥητὸ λέει, ὅτι στὲς ἐπιστῆμες ἡ ἡμιμάθεια ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴν πίστη, ἐνῶ ἡ ἀκέρια γνώση τὸν ξαναγυρίζει στὴν πίστη. Καὶ πράγματι : ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση σημαίνει μιὰ γνώση κριτικὴ καὶ μεθοδική, σημαίνει τὸ νὰ γνωρίζεις, τί εἶνε γνωστὸ καὶ τί δὲν εἶνε, σημαίνει γνώση τῶν ὁρίων, πού ἔχει ἡ γνώση γενικά, σημαίνει μιὰ φιλοσοφικὴ συμβίωση πλάϊ στὴν ἐπιστήμη. Δίχως αὐτά, πού ἐτόνισα, τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα ὡς φράσεις καὶ ὡς λέξεις χρησιμεύουνε μονάχα γιὰ περιεχόμενο μιᾶς δεισιδαιμονίας.

Τὸ ῥητό, πού ἀναφέρεται στὲς ἐπιστῆμες, μπορεῖ νὰ τροποποιηθῇ καὶ νὰ ἰσχύσῃ καὶ γιὰ τὴν φιλοσοφία. Ὅταν ἡ φιλοσοφία εἶνε μισή, ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴν πραγματικότητα· ὅταν εἶνε ἀκέρια τὸν ὁδηγεῖ κοντὰ της. Ἡ «μισή» φιλοσοφία μπορεῖ νάχη τ' ἀπολετήματα ἐκεῖνα, πού τῆς ἀποδίδει τὸ κατηγορητήριο τῆς ἐποχῆς, μπορεῖ νὰ χάνεται σὲ διάφορα ἀσύνδετα προβλήματα, σὲ στενὴ ἱστορικὴ ἐρευνὰ κειμένων, σὲ στριφογυρίσματα τῆς διάνοιας—καὶ χάνει βέβαια

ἔτσι τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀκέρια φιλοσοφία, ποὺ κυριαρχεῖ ἐπάνω σ' ὅλες αὐτὲς τὶς δυνατότητες, εἶνε ἡ δύναμη, ποὺ συγκεντρώνει καὶ ποὺ στηριγμένος ἐπάνω της ὁ ἄνθρωπος εἰσδύει στὴν πραγματικότητα καὶ γίνεται ὁ ἑαυτός του ὁ ἴδιος.

"Αν καὶ ἡ ἀκέρια φιλοσοφία μπορεῖ νὰ συγκινήσῃ κάθε ἄνθρωπο καὶ μάλιστα καὶ τὰ παιδιὰ, φθάνει νὰ τοὺς δοθῇ σὲ μιὰν ἀπλὴ καὶ πάντως δραστηκὴ μορφή, ἡ συνειδητὴ ἐπεξεργασία της εἶνε ἓνα ἔργον, ποὺ ποτὲ δὲν ἐτέλειωσε καὶ πάντα ξαναρχίζει, ἔστω κι' ἂν συντελεῖται πάντα ὡς ἓνα παρὸν σύνολο. Ἡ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς, θὰ μείνῃ πάντα ξύπνια ὅσο οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶνε ἄνθρωποι. Ἡ ὁδὸς τῆς φιλοσοφίας εἶνε κουραστικὴ κι' εἶνε μακρά· ὑπάρχουν ἴσως λίγοι ποὺ βαδίζουν ἐπάνω της πραγματικά· κι' ἡ ὁδὸς ὑπάρχει βέβαια γιὰ νὰ πορευθοῦμε: «sed omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt».

[Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ **Π. Κ.**]